

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни
«Професійно-психологічна підготовка поліцейського»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Олена МАРКОВА
2. Доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка, кандидат психологічних наук, доцент
Дмитро УСИК

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 3							
Тема № 1. Поняття та сутність професійно-психологічної підготовки працівників поліції	20	2	2	2		14	
Тема № 2. Професійне спілкування працівників поліції	22	2	2	4		14	
Тема № 3. Психологічний вплив у професійному спілкуванні працівників поліції	20	2	2	2		14	
Тема № 4. Стрес та його вплив на службову діяльність працівників поліції в умовах воєнного стану	22	2	2	4		14	
Тема № 5. Особливості психічних станів в діяльності працівника поліції в умовах воєнного стану	18	2	2	2		12	
Тема № 6. Конфлікти у професійній діяльності працівників поліції	18	2	2	2		12	
Всього за семестр № 3	120	12	12	16	-	80	залік

2. Методичні вказівки до семінарських та практичних занять

Тема № 1. Поняття та сутність професійно-психологічної підготовки працівників поліції

Семінарське заняття. Поняття та сутність професійно-психологічної підготовки працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з теми, рівень сформованості уявлень про предмет та завдання професійно-психологічної підготовки працівника поліції; усвідомити важливість профілактики професійного вигорання та деформації.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Розкрийте сутність професійно-психологічної підготовки працівника поліції, її мету і завдання.
2. Зміст поняття «готовність працівника поліції до професійної діяльності».
3. Основні форми та методи професійно-психологічної підготовки.
4. Охарактеризуйте значення психологічної підготовки працівника поліції.
5. Професійна компетентність, професіоналізм. Основні складові професіоналізму.
6. Критерії професіоналізму працівника поліції.
7. Поняття про професійну деформацію особистості.
8. Показники та рівні професійної деформації.
9. Попередження професійної деформації працівника поліції.

Методичні вказівки

Відповідаючи на *перше питання* здобувачі вищої освіти повинні усвідомити, що професійно-психологічна підготовка працівників поліції – сучасний вид професійної, прикладної, спеціально організованої підготовки юристів, працівників правоохоронних органів, що допомагає підготувати їх до подолання психологічних труднощів професійної діяльності і, тим самим, забезпечити успішне розв'язання завдань, що стоять перед ними.

Основними завданнями професійно-психологічної підготовки є:

- озброєння професіоналів правоохоронних органів прикладними психологічними знаннями, що є необхідними для осмислених дій у психологічно насичених умовах вирішення завдань;
- формування професійно-психологічних умінь та навичок (аналітико-психологічних, техніко-психологічних і тактико-психологічних);
- розвиток психологічних якостей (здібностей), що є важливими для успішного здійснення професійної діяльності;
- підвищення професійно-психологічної стійкості;

- відпрацювання професійних умінь та навичок через створення умов, максимально наближених до реальних службових, оперативно-службових і службово-бойових, що забезпечує їх закріплення і розвиток;
- розвиток професійно-психологічної орієнтованості особистості, що виражається в постійній увазі, прагненні, звичці до виявлення й урахування психологічних аспектів під час виконання будь-яких професійних дій.

Професійно-психологічна підготовка працівника НП до професійної діяльності розпочинається під час навчання у вищому навчальному закладі. Вона може здійснюватись як під час аудиторних занять, так і під час позааудиторної діяльності (факультативи, гуртки, ознайомча практика, стажування на посаді).

Професійно-психологічна підготовка працівника поліції до професійної діяльності розпочинається під час навчання у закладі вищої освіти. Вона може здійснюватись як під час аудиторних занять, так і під час позааудиторної діяльності (факультативи, гуртки, ознайомча практика, стажування на посаді).

Розглядаючи *друге питання* необхідно усвідомити, що одним із головних завдань професійної підготовки працівників поліції є формування в них психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях. Екстремальною називають складну та емоційно-напружену ситуацію, що виникає під час виконання працівником поліції завдань службової діяльності і яка потребує для успішного її вирішення всебічної активізації фізичних та психічних ресурсів.

Психологічна підготовка – це цілеспрямований організований процес, направлений на формування в певного контингенту осіб якостей, які забезпечували б успішне подолання будь-яких труднощів у майбутній діяльності.

Завдання психологічної підготовки полягає у формуванні в поліцейських психологічної стійкості до дії стрес-факторів, особливих навичок і вмінь, які сприяють високоефективному виконанню всіх професійних дій у будь-яких складних і небезпечних умовах службової діяльності щодо забезпечення правопорядку.

Психологічна підготовка покликана сформувати такі значущі психологічні якості, як психологічна стійкість, навички саморегуляції та вміння долати конфліктні ситуації.

Розглядаючи *третьє питання* необхідно усвідомити, що у *структурі психологічної підготовки виділяють формування*: професійно-психологічної орієнтованості особистості працівників поліції як особливої їх якості (тобто прагнення знаходити психологічно ефективний підхід до людини); професійно розвинених психологічних якостей (професійної спостережливості, чутливості, уважності); уміння враховувати психологічні аспекти під час виконання професійних дій; психологічної стійкості тощо.

Розглядаючи *п'яте питання*, варто зауважити, що *професійна компетентність* – це професійно-статутні можливості щодо здійснення людиною її повноважень у професійній діяльності; це широкий набір професійних знань, умінь та навичок, які можна використовувати в різних ситуаціях. У свою чергу, *професіоналізм у системі поліції* – це здатність

працівника поліції, колективу працівників визначати з урахуванням умов і реальних можливостей найбільш ефективні шляхи та способи реалізації поставлених перед ними завдань у межах нормативно визначених повноважень.

Розглядаючи *шосте питання* необхідно усвідомити, що до складових професіоналізму працівника поліції можна віднести: професійну самосвідомість; професійну культуру (культуру професійного та міжособистісного спілкування); професійну етику; сформованість системи професійних знань, умінь, навичок; професійні здібності; сформованість професійно важливих рис та якостей особистості.

Розглядаючи *сьоме питання*, необхідно усвідомити, що професійна деформація людини як особистості – комплекс специфічних і взаємопов'язаних змін у її структурі, що виникають внаслідок здійснення трудової діяльності. Стосовно особистості співробітника НП ці зміни визначаються виконанням протягом певного часу правоохоронної діяльності як основної професії, перш за все, її змістом, організацією та умовами здійснення.

Розглядаючи *питання 8 і 9*, необхідно знати, що *основними показниками професійної деформації є*:

1. Упереджене ставлення до громадянина (громадян), які виступають об'єктами службової діяльності працівника.

2. Довільно суб'єктивне тлумачення регламентації власної діяльності та поведінки громадян. Працівник вважає припустимим і навіть доцільним порушувати службові норми, вимоги, дисципліну для досягнення професійного результату.

3. Виконання професійної ролі як у цілому, так і окремих її елементів поза службою, коли в цьому немає об'єктивної необхідності. Перш за все, це стосується перенесення стилю службового спілкування, поведінки на інше оточення й обставини, зокрема, недоречного вживання професійного жаргону, гумору тощо.

4. Професійне огрубіння особистості працівника. Воно полягає у постійній, надмірній зацікавленості службовими справами, бажанні якомога довше перебувати на роботі (у тому числі у вихідні й святкові дні), обмеженні кола спілкування особами однієї професійної групи, нехтуванні потребами родини й звуженні власних інтересів працівника до сфери професійної діяльності.

5. Зміни в образі «Я». Такі зміни полягають у стійкому завищенні професійної самооцінки, підвищенні критичності в оцінці діяльності колег на фоні зниження самокритики, неадекватного реагування на контроль і критику на свою адресу, переконаності у власній безпомилковості, виключності та незамінності. Відмічається збайдужіння до всього, що виходить за межі професійної сфери.

Рівні деформації

I. Початковий рівень характеризується акцентуацією професійно важливих якостей, актуалізацією соціально негативних індивідуальних рис працівника, елементами стійкої дисгармонії між окремими якостями та їх групами в структурі особистості. Реєструються незначні, ззовні малопомітні, переважно кількісні зміни особистості, які іноді виявляються лише щодо об'єкта

діяльності (перший та другий з вищезазначених показників). У більшості випадків працівник не помічає цих проявів і не відчуває їх деструктивного впливу.

II. Середній рівень характеризується гіпертрофією професійно важливих рис, розвитком соціально негативних якостей, виразною дисгармонією між окремими якостями. Ззовні це виявляється у наступному діапазоні: стабільні прояви по першому та другому показниках й нестабільні прояви (із тенденцією до стабільності) по решті показників.

III. Глибинний рівень характеризується трансформацією професійно важливих рис у свою протилежність, формуванням соціально негативних якостей, стійкою дисгармонією між окремими якостями. Ззовні це стабільна наявність від трьох до п'яти показників деформації. Працівник потрапляє у повну залежність від професійної діяльності, начебто розчиняється в ній. Це призводить до того, що деформовані якості виявляються не тільки як стійкі звички, а й створюють ситуації, сприятливі для власного прояву. Усвідомлення працівником наявності у нього професійної деформації найчастіше поєднується з фаталістичним ставленням до неї і самовиправданням.

Чинники, які не залежать від особливостей особистості й від соціально-психологічних характеристик службового колективу, а обумовлені специфікою діяльності в підрозділах поліції («нормативний» характер діяльності, владні повноваження, психічні й фізичні перевантаження, підвищена відповідальність за характер і результати своєї діяльності, екстремальність, об'єкт професійної діяльності тощо). Особистісні чинники – певні особистісні особливості співробітників поліції (наприклад, підвищений самоконтроль, рішучість, професійний досвід та ін.). Фактори соціально-психологічного характеру – соціально-психологічний клімат, стиль керівництва в колективі, ступінь соціально-психологічної захищеності особистості тощо.

Питання цільових виступів

1. Обґрунтуйте необхідність професійно-психологічної підготовки працівників поліції.
2. Розкрийте сутність професійно-психологічної підготовки, її мету і завдання.
3. Розкрийте зміст поняття «готовність працівника поліції до професійної діяльності».
4. Дайте характеристику методів та форм організації професійно-психологічної підготовки.
5. Розкрийте сутність поняття «професіоналізм»; визначте його складові.
6. Визначте критерії та показники професіоналізму працівника поліції.
7. Яку роль відіграє мотивація у професійній діяльності працівника поліції?
8. У чому полягає сутність операційної складової професіоналізму працівника поліції?
9. Визначте поняття «професіографія», «професіограма».
10. Дайте характеристику основних видів діяльності працівника поліції.
11. Охарактеризуйте комунікативну діяльність працівника поліції.
12. Структурні компоненти психологічної готовності до професійної діяльності.

13. Професійна компетентність, майстерність, професіоналізм.
14. Критерії професіоналізму працівника поліції: загальна характеристика.
15. Критерії професіоналізму.
16. Рівні професіоналізму працівника поліції.
17. Мотивація професійної діяльності працівника поліції, її функції та види. Кризи професійного становлення особистості.
18. Психологічні особливості криз професійного становлення.
19. Розкрийте сутність поняття «професійна деформація».
20. Основні показники та рівні професійної деформації працівника поліції.
21. В чому полягає профілактика професійної деформації працівника поліції.

Теми рефератів

1. Зміст поняття «готовність працівника поліції до професійної діяльності».
2. Основні форми та методи професійно-психологічної підготовки.
3. Значення психологічної підготовки працівника поліції.
4. Професійна компетентність, професіоналізм.
5. Основні складові професіоналізму.
6. Критерії професіоналізму працівника поліції.
7. Поняття про професійну деформацію особистості.
8. Показники та рівні професійної деформації.
9. Попередження професійної деформації працівника поліції.
10. Психологічна готовність працівника поліції до застосування зброї.
11. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників поліції.
12. Професіограма та психограма як основа професійного психологічного відбору.
13. Перспективи використання поліграфа у відборі кандидатів до лав Національної поліції.
14. Професіограма слідчого.
15. Ситуативні психічні стани особистості поліцейського як представника професії екстремального типу.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О, Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с.
<https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>
2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_probl_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvs_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216
3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В.,

Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

7. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

8. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

9. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків : Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

10. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

Тема № 1. Поняття та сутність професійно-психологічної підготовки працівників поліції

Практичне заняття. Поняття та сутність професійно-психологічної підготовки працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про предмет та завдання професійно-психологічної підготовки працівників поліції; усвідомити важливість профілактики професійного вигорання та деформації.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Сутність професійно-психологічної підготовки працівника поліції, її мета і завдання.
2. Зміст поняття «готовність працівника поліції до професійної діяльності».
3. Основні форми та методи професійно-психологічної підготовки.
4. Охарактеризуйте значення психологічної підготовки працівника поліції.
5. Професіоналізм. Основні складові професіоналізму.
6. Критерії професіоналізму працівника поліції.
7. Ситуаційно-психологічний аналіз професійної діяльності.
8. Поняття про професійну деформацію особистості.
9. Показники та рівні професійної деформації.
10. Попередження професійної деформації працівника поліції.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О, Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с.
<https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>

2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_prob_l_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvs_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216

3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С.

Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>

7. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

8. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

9. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

10. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

11. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

План проведення заняття:

I. Вступ до заняття.

Ознайомлення з темою заняття. Здобувачі вищої освіти повинні знати предмет, структуру, методи професійно-психологічної підготовки поліції.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Розкрийте сутність професійно-психологічної підготовки працівників поліції, її мету, завдання та зміст. Поняття «готовність працівника поліції до професійної діяльності». Загальна характеристика критерія професіоналізму працівника поліції.

Відповідаючи на перше питання курсанти повинні сказати, що професійно-психологічна підготовка працівників поліції – сучасний вид професійної, прикладної, спеціально організованої підготовки юристів, працівників правоохоронних органів, що допомагає підготувати їх до подолання психологічних труднощів професійної діяльності і, тим самим, забезпечити успішне розв'язання завдань, що стоять перед ними.

Основними завданнями професійно-психологічної підготовки є:

- озброєння професіоналів правоохоронних органів прикладними психологічними знаннями, що є необхідними для осмислених дій у психологічно насичених умовах вирішення завдань;
- формування професійно-психологічних умінь та навичок (аналітико-психологічних, техніко-психологічних і тактико-психологічних);
- розвиток психологічних якостей (здібностей), що є важливими для успішного здійснення професійної діяльності;
- підвищення професійно-психологічної стійкості;
- відпрацювання професійних умінь та навичок через створення умов, максимально наближених до реальних службових, оперативно-службових і службово-бойових, що забезпечує їх закріплення і розвиток;
- розвиток професійно-психологічної орієнтованості особистості, що виражається в постійній увазі, прагненні, звичці до виявлення й урахування психологічних аспектів під час виконання будь-яких професійних дій.

Професійно-психологічна підготовка працівника НП до професійної діяльності розпочинається під час навчання у вищому навчальному закладі. Вона може здійснюватись як під час аудиторних занять, так і під час позааудиторної діяльності (факультативи, гуртки, ознайомча практика, стажування на посаді).

Професійно-психологічна підготовка працівника поліції до професійної діяльності розпочинається під час навчання у закладі вищої освіти. Вона може здійснюватись як під час аудиторних занять, так і під час позааудиторної діяльності (факультативи, гуртки, ознайомча практика, стажування на посаді).

Одним із головних завдань професійної підготовки працівників поліції є формування в них психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях. Екстремальною називають складну та емоційно-напружену ситуацію, що виникає під час виконання працівником поліції завдань службової діяльності і яка потребує для успішного її вирішення всебічної активізації фізичних та психічних ресурсів.

Психологічна підготовка – це цілеспрямований організований процес, направлений на формування в певного контингенту осіб якостей, які забезпечували б успішне подолання будь-яких труднощів у майбутній діяльності.

Завдання психологічної підготовки полягає у формуванні в поліцейських психологічної стійкості до дії стрес-факторів, особливих навичок і вмінь, які сприяють високоефективному виконанню всіх професійних дій у будь-яких складних і небезпечних умовах службової діяльності щодо забезпечення правопорядку.

Психологічна підготовка покликана сформувати такі значущі психологічні якості, як психологічна стійкість, навички саморегуляції та вміння долати конфліктні ситуації.

У структурі психологічної підготовки виділяють формування:

- професійно-психологічної орієнтованості особистості працівників поліції як особливої їх якості (тобто прагнення знаходити психологічно ефективний підхід до людини);
- професійно розвинених психологічних якостей (професійної спостережливості, чутливості, уважності);
- уміння враховувати психологічні аспекти під час виконання професійних дій;
- психологічної стійкості тощо.

Ситуаційно-психологічний аналіз професійної діяльності. Ще одним важливим підходом до аналізу професійної діяльності є ситуаційно-психологічний підхід. На думку Н. Гришиної, є два базових взаємопов'язаних принципи ситуаційного підходу:

- 1) принцип ситуаціонізму, який акцентує увагу на ситуаційних і контекстуальних впливах на поведінку людини;
- 2) принцип суб'єктивної інтерпретації ситуації, відповідно до якого ситуація має описуватися, виходячи із суб'єктивних уявлень її учасників.

Поняття «ситуація» походить від лат. *situs* – позиція, положення, від франц. *situation* – обставини. У найбільш загальному вигляді під ситуацією розуміється природний сегмент соціального життя, який визначається залученими в неї людьми, місцем дії, сутністю діяльності та інше.

Автори найбільш повного дослідження соціальних ситуацій М. Аргайл, А. Ферзем, А. Грем вважають, що *соціальна ситуація* визначається дев'ятьма ознаками:

- цілями або структурою цілей;
- правилами (загальновизнаними уявленнями про припустимість або неприпустимість певної поведінки в ситуації);
- системою ролей, характерних для ситуації;
- репертуаром елементарних дій, притаманних ситуації;
- послідовністю дій, характерних для ситуації;
- існуючим набором понять для визначення, розуміння ситуації;
- навколишнім (фізичним) середовищем;
- мовними засобами, що використовуються у ситуації;
- характерними для певних ситуацій труднощами, що потребують певних змін і навичок їх подолання.

Причому, всі ці елементи ситуації взаємопов'язані; зміна одного елемента обов'язково призводить до зміни інших. Наприклад, структура цілей впливає на правила, репертуар дій та їх послідовність; понятійна схема пов'язана з мовними засобами. Впізнати ситуацію можна за кожною з цих ознак або за поєднанням двох-трьох із них.

2. Показники та рівні професійної деформації. Попередження професійної деформації працівника поліції.

Професійна деформація людини як особистості являє собою комплекс специфічних і взаємопов'язаних змін у її структурі, що виникають внаслідок здійснення трудової діяльності. Такі зміни виникають і виявляються на різних

рівнях – процесів, станів, властивостей особистості, її свідомості та підсвідомості.

Найбільш виразно професійна деформація виявляється в окремих аспектах службової діяльності, взаємостосунках із безпосереднім соціальним оточенням (керівники, колеги, друзі, члени сім'ї), ставленні працівника до самого себе.

Сутність найбільш важливих змін:

1. Гіпертрофія професійно важливих рис, подальша їх трансформація у свою протилежність. Так, пильність перетворюється в підозрілість, упевненість – у самовпевненість, стійкість – у байдужість, вимогливість – у прискіпливість тощо.

2. Актуалізація і розвиток соціально негативних рис, зокрема, жорстокості, мстивості, брутальності, вседозволеності, цинізму, включаючи збочені форми їх вираження. Виникають і стають домінуючими певні психічні стани (розчарування, нудьга, дратівливість), що не сприяють ефективному виконанню службових обов'язків.

3. Пригнічення та подальша атрофія окремих рис. Зміни такого характеру торкаються адекватної самооцінки, професійної мотивації, емпатії. Втрачається і переконаність у законослухняності громадян, можливостях ефективної роботи з правопорушеннями, особливо злочинністю.

4. Неузгоджене, дисгармонійне, а в подальшому спотворене співвідношення окремих рис та їх груп, таких, наприклад, як гнучкість і шаблонність професійного мислення, службові і позаслужбові інтереси, матеріальні і культурно-естетичні потреби, об'єктивність та упередженість у сприйнятті та розумінні інших людей. Головною закономірністю тут стає не поєднання і стимулювання розвитку рис під загальним кутом, а пригнічення, підкорення одних і абсолютизація інших.

Основними показниками професійної деформації є:

1) Упереджене ставлення до громадянина (громадян), які виступають об'єктами службової діяльності працівника.

2) Довільно суб'єктивне тлумачення регламентації власної діяльності та поведінки громадян. Працівник вважає припустимим і навіть доцільним порушувати службові норми, вимоги, дисципліну для досягнення професійного результату.

3) Виконання професійної ролі як у цілому, так і окремих її елементів поза службою, коли в цьому немає об'єктивної необхідності. Перш за все, це стосується перенесення стилю службового спілкування, поведінки на інше оточення й обставини, зокрема, недоречного вживання професійного жаргону, гумору тощо.

4) Професійне огрубіння особистості працівника. Воно полягає у постійній, надмірній зацікавленості службовими справами, бажанні якомога довше перебувати на роботі (у тому числі у вихідні й святкові дні), обмеженні кола спілкування особами однієї професійної групи, нехтуванні потребами родини й звуженні власних інтересів працівника до сфери професійної діяльності.

5) Зміни в образі «Я». Такі зміни полягають у стійкому завищенні професійної самооцінки, підвищенні критичності в оцінці діяльності колег на фоні зниження самокритики, неадекватного реагування на контроль і критику на свою адресу, переконаності у власній безпомилковості, виключності та незамінності. Відмічається збайдужіння до всього, що виходить за межі професійної сфери.

3. Розвиток навичок профілактики професійної деформації особистості працівника поліції.

1) Вправа «ДОБРЕ-ПОГАНО».

Мета вправи: активувати увагу членів групи, сприяти підвищенню працездатності, окреслити специфіку формування й розвитку належних професійних якостей працівника Національної поліції України.

2) Вправа «ПРОФЕСІОГРАМА ТА ПСИХОГРАМА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО».

Мета: опрацювати психологічний вимір професіоналізму працівника поліції.

Завдання 1. Заповніть таблицю (індивідуальна робота).

Завдання 2. Складіть професіограму та психограму професійної діяльності працівника поліції загалом (група 1) та відповідно до фахових компетенцій слідчого (група 2).

3) Вправа «ДЕ ДЕФОРМАЦІЯ»?

Мета: опрацювати психологічні критерії та форми прояву професійної деформації працівника поліції.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Тема № 2. Професійне спілкування працівників поліції

Семінарське заняття. Професійне спілкування працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про особливості спілкування працівника поліції, вербальні та невербальні засоби професійного спілкування.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття, структура та функції спілкування.
2. Комунікативна компетентність.
3. Сприйняття та взаєморозуміння у професійному спілкуванні працівників поліції. Психологічний контакт.
4. Вербальні та невербальні засоби професійного спілкування. Види питань. Поняття та методи візуальної психодіагностики.
5. Комунікативні бар'єри у професійному спілкуванні та їх подолання.

Методичні вказівки

Відповідаючи на *перше питання* «Поняття, структура та функції спілкування. Комунікативна компетентність» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що спілкування – складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією пізнавального або афективно-оцінного характеру, а також у сприйнятті й розумінні партнерами один одного. Далі слід проаналізувати функції спілкування: 1) інформаційно-комунікативну; 2) регулятивно-комунікативну; 3) афективно-комунікативну.

У конкретній професійній галузі ділове спілкування має свою специфіку й називається професійним, а іноді службовим, посадовим, статутним. Дати визначення діловому спілкуванню та професійному спілкуванню працівників поліції як різновиду спеціально організованої взаємодії людей (керівників і підлеглих, працівників, рівних за посадовим становищем, працівників і громадян, працівників і правопорушників), змістом якого є пізнання, обмін інформацією і вплив учасників комунікативного процесу один на одного з метою вирішення правоохоронних завдань. Розглянути структуру спілкування, що складається з трьох взаємозв'язаних сторін: перцептивної, комунікативної та інтерактивної.

Далі слід звернутись до аналізу поняття «комунікативна компетентність», дати йому визначення й змістовну характеристику. Як висновок слід зазначити, що формування та розвиток комунікативної компетентності і комунікативної культури працівників поліції є одним з основних завдань їх професійно-психологічної підготовки.

Відповідаючи на *друге питання* «Сприйняття та взаєморозуміння у професійному спілкуванні працівників поліції. Психологічний контакт» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що перцепція у загальному розумінні – це елемент цілісного процесу пізнання і суб'єктивного осмислення світу. У

вузькому сенсі цей термін відбиває сприйняття, безпосереднє віддзеркалення дійсності органами почуття. Далі необхідно розкрити психологічні аспекти формування першого враження про людину: механізми стереотипізації, а також механізми сприйняття незнайомих та знайомих людей. Далі слід перейти до розгляду ефектів міжособистісного сприйняття. У підсумку відзначити, що важливим складовим компонентом професійної готовності правоохоронця є навички професійного спілкування, вміння встановлювати психологічний контакт з громадянами при вирішенні службових завдань, й розкрити етапи його встановлення.

Відповідаючи на *третє питання* «Вербальні та невербальні засоби професійного спілкування. Види питань» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що у діяльності правоохоронців дуже важливу роль виконує використання мовних засобів спілкування. Від уміння правильно формулювати свої думки, грамотно їх висловлювати під час безпосереднього спілкування або складання документів значною мірою залежить ефективність службової діяльності. Професійне мовлення правоохоронця потребує поступової переорієнтації стилю спілкування правоохоронців з громадянами з режиму монологу (переважного використання примусового впливу) на режим діалогу (продуктивного спілкування і взаємодії). Не менш важливим для правоохоронців є культура мовлення – це вміння сказати необхідне слово в потрібний час, доцільно, із дотриманням правил мовного етикету. В правоохоронній практиці є чимало конкретних прийомів, за допомогою яких здійснюється спонукання співрозмовника до передачі інформації правоохоронцю, слід розкрити їх психологічну складову, види питань та психотехніки й прийоми активного слухання.

Завершити огляд цього питання необхідно дослідженням невербальних засобів спілкування. Означити, що вони покликані виконувати наступні *загальні функції*: доповнення мови; заміщення мови; репрезентація емоційних станів партнерів по комунікативному процесу, розкрити їх зміст, навести приклади психологічного впливу міміки, жестів, пози, контакту очей на ефективність процесу професійного спілкування. Наприкінці розкрити норми наближення людини до людини, описані дослідником Е. Холлом: інтимна відстань (від 0 до 45 см), персональна відстань (від 45 до 120 см); соціальна відстань (від 120 до 400 см); прилюдна відстань (від 400 до 750 см).

Четверте питання «Поняття та методи візуальної психодіагностики» передбачає опрацювання психологічних аспектів читання візуальних текстів. Слід розкрити визначення візуальної психодіагностики і її взаємозв'язок із методом спостереження. Далі варто відмітити, що в міжособистісній взаємодії класично виділяється три візуально-комунікативні системи:

- габітус (фізичний вигляд, анатомічні особливості обличчя, інших частин тіла, конституція);
- соціальне оформлення зовнішності (одяг, взуття, прикраси, зачіска, аксесуари, окуляри тощо);
- будь-які значущі рухи або кінетика (міміка, жести, хода, пози).

Зробити висновок, що будучи зовнішніми характеристиками людини, усі три перелічені системи стають предметом інтерпретації в міжособистісному спілкуванні як єдиний «візуальний текст спілкування».

Наступним етапом є інтерпретація таких показників психодіагностики як: зчитування знаків, усвідомленість, зміст, процес і операція читання. Проаналізувати значення: обличчя як об'єкта візуальної психодіагностики; мимовільних реакцій; жестів; особливості мовної поведінки; характеристик мовлення (темп, швидкість тощо). Слід зробити висновок, що 80 % успіху в спілкуванні забезпечує добре розвинена психологічна спостережливність. Для ефективного спілкування необхідно добре орієнтуватися в ролях, станах, властивостях особистості. Джерелом інформації про це слугує зовнішність партнера по спілкуванню, його мова, поведінка і особливо поведінка невербальна.

Відповідаючи на *п'яте питання* «Комунікативні бар'єри у професійному спілкуванні та їх подолання» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що комунікативний бар'єр – це психологічна перешкода на шляху до адекватної передачі інформації між партнерами по спілкуванню. Він не пов'язаний з уразливими місцями в якому-небудь каналі комунікації або з погрішностями кодування й декодування, а частіше за все носить соціальний або психологічний характер.

Слід проаналізувати відмінність між соціальними та психологічними бар'єрами та навести відповідні приклади. На завершення слід опрацювати прийоми нейтралізації психологічних бар'єрів: правило накопичення згод; демонстрація спільності поглядів, оцінок, інтересів; психологічне «погладжування» та ін.

Під час опрацювання *першого, другого і третього питання* необхідно визначити та порівняти поняття «спілкування», «професійне спілкування», «ділове спілкування», «службове спілкування», які комунікативні знання та вміння повинен мати працівник поліції, які основні труднощі у спілкуванні працівника поліції з об'єктом професійної діяльності. Для досягнення цілей питань 1-3 проводяться вправи.

Розвиваюча вправа «Протокол допиту».

Ціль вправи: дослідити уміння слухати, правильно розуміти і запам'ятовувати інформацію максимально точно в професійному спілкуванні.

Загальний термін виконання – 25-30 хвилин.

Матеріальне забезпечення: уривок із протоколу допиту (збережено лексику протоколу реального допиту).

«... Ми вийшли із хати Пустки і направилися до діда Снайпера. По дорозі ми все спланували, а саме, я мав розбудити діда, для цього я мав створити звук, щоб він вийшов на вулицю. Тоді, коли він відчинить двері, то Цукор мав діда вдарити, а я, в подальшому, утримувати. Цукор мав зайти у будинок і притримати бабу, а Лушко залишалося зайти на кухню і зі столика забрати гроші. Звідки Лушко знав, що дід Снайпер зберігає гроші у вищезгаданому місці мені не відомо. Опинившись на подвір'ї діда Снайпера, ми підійшли до дверей літньої кухні. Хочу уточнити, що вищезгадана особа, проживає разом з

бабою в приміщенні літньої кухні, яка має житлову кімнату, кухню, а також при вході побудована верандочка...».

Хід виконання гри. При проведенні допиту поліцейський спочатку зобов'язаний вислухати допитуваного, деталізувати показання допитуваного і лише потім оформляти протокол допиту. Саме така поведінка слідчого сприяє встановленню і підтримці контакту з допитуваним. Якщо ж поліцейський одночасно слухає і записує, то контакт може губитися, існує ризик втрати важливої невербальної інформації. У такий спосіб для поліцейського важливим є вміння слухати. Учасникам зачитується текст – уривок із протоколу допиту.

Інструкція: уважно слухати текст протоколу. Під час прослуховування категорично забороняється записувати. Потім тільки за сигналом тренера письмово відтворити текст, який був прослуханий.

Обговорення: хто передав точно зміст інформації, хто спотворив, із чим це може бути пов'язано.

Типові труднощі при виконанні: неадекватне розуміння інструкції (деякі учасники записують текст у той момент, коли його читає тренер). На це теж можна звернути увагу групи, як на природні прояви вміння слухати.

Наступна рольова гра виявляє роль чутливості слідчого до невербальних проявів неправди й істини в процесі проведення очної ставки. В рольовому розігруванні професійної взаємодії інтегруються усі актуалізовані на занятті комунікативні вміння.

Розминочна вправа «Інформаційна воронка»

Мета гри: гра спрямована на дослідження та відпрацьовування техніки постановки закритих питань.

Загальний термін виконання – 20-25 хвилин.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

Хід виконання гри: один із учасників виходить з приміщення, група загадує предмет, що знаходиться у даному приміщенні. Задача того, хто вийшов – шляхом постановки 10 закритих питань зібрати необхідну інформацію і назвати предмет, що був загаданий. Усі члени групи можуть давати відповідь на запитання тільки «ТАК» чи «НІ». Наступний активний учасник для з'ясування, що за предмет був загаданий, має вже 9 запитань та інше (можна продовжувати гру приблизно до 5 запитань).

Обговорення: алгоритм дії закритих питань полягає у тому, що кожне закрите питання може поділити всю інформацію стосовно предмета навпіл. Таким чином створюється інформаційна воронка, яка звужує коло можливих предметів та полегшує процес відгадування.

Розминочна вправа «Під знаком Пі».

Мета гри: вправа подібна попередній, але в основі її лежить відпрацьовування та дослідження техніки постановки відкритих запитань.

Загальний термін виконання – 20-25 хвилин.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

Хід виконання гри: в групі загадують щось (наприклад, колір очей...). Той учасник, який виходив з приміщення, може звертатися до інших учасників тільки з відкритими питаннями. Вони повільно відповідають на запитання, але

замінюють назву загаданого об'єкту на звук «Пі». В ході збору інформації головний гравець здогадується про те, що було загадано.

Обговорення:

Яку інформацію ми отримуємо за допомогою відкритих питань? Коли вони можуть бути природно застосовані? Обговорюються можливості отримання інформації на очній ставці за допомогою закритих та відкритих запитань.

Соціально-психологічні механізми та закономірності формування першого враження про людину.

Питання цільових виступів

1. Визначити та порівняти поняття «спілкування», «професійне спілкування», «ділове спілкування», «службове спілкування».
2. Дати порівняльний аналіз понять «компетентність», «соціальна компетентність», «соціально-психологічна компетентність», «комунікативна компетентність», «професійна компетентність», «життєва компетентність».
3. Які комунікативні знання та вміння повинен мати працівник поліції?
4. Які основні труднощі у спілкуванні працівника поліції з об'єктом професійної діяльності?
5. Соціально-психологічні механізми та закономірності формування першого враження про людину.
6. Соціально-психологічні механізми сприйняття і взаєморозуміння знайомих людей.
7. На підставі яких ознак зовнішнього вигляду людини будується її образ? Типові помилки першого враження про людину.
8. Назвати основні соціальні стереотипи, розкрити їх сутність.
9. Охарактеризувати каузальну атрибуцію, визначити основні помилки каузальної атрибуції.
10. Охарактеризувати мову як вербальний засіб спілкування.
11. Ефекти міжособистісного сприйняття.
12. Які існують види питань, як правильно ставити питання? Проаналізувати техніки та прийоми активного слухання.
13. Класифікація та функції невербальних засобів спілкування.
14. Навести приклади культуральних відмінностей невербального спілкування.
15. Які існують види брехні, нещирості?
16. Визначити вербальні та невербальні прояви брехні та нещирості.
17. Дати характеристику детектора брехні.
18. Проаналізувати засоби встановлення психологічного контакту.
19. Проаналізувати комунікативні бар'єри у спілкуванні працівників поліції, шляхи їх подолання.
20. Охарактеризувати стандартні та нестандартні ситуації соціальної взаємодії у службовій діяльності працівників поліції, дати їх психологічний аналіз.
21. Транзактний аналіз Е. Берна.
22. Які комунікативні якості особистості працівника поліції сприяють ефективному спілкуванню? Дати їх визначення.

23. Які якості особистості ускладнюють спілкування? Дати їх визначення.

Теми рефератів

1. Комунікативні знання та вміння працівника поліції.
2. Основні труднощі у спілкуванні працівника поліції з об'єктом професійної діяльності.
3. Соціально-психологічні механізми та закономірності формування першого враження про людину.
4. Психологічні основи професійного спілкування поліцейських.
5. Загальна характеристика методів візуальної психодіагностики: кінетика, проксемика, фізіономіка, дерматогліфіка.
6. Психодіагностика мімічних та тілесних проявів, що вказують на ворожість у намірах особи.
7. Психологія обману.
8. Психодіагностика поведінки осіб, які знаходяться у небезпечних станах, та екстрена психологічна допомога.
9. Методика контактної взаємодії при проведенні індивідуальної бесіди Л. Б. Філонова.
10. Психологічні особливості спілкування з дитиною.
11. Прийоми активного слухання та їх роль у спілкуванні.
12. Сутність зворотного зв'язку у спілкуванні. «Вікно Джохарі».
13. Психологічні механізми переговорної діяльності й тактичні прийоми переговорів.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О., Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>

2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_probl_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvz_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216

3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал.

Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

7. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

8. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

9. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

10. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

Тема № 3. Професійне спілкування працівників поліції

Практичне заняття. Професійне спілкування працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про особливості спілкування працівника поліції, вербальні та невербальні засоби професійного спілкування.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Проаналізувати техніки та прийоми активного слухання.
2. Вербальні та невербальні засоби професійного спілкування.
3. Інтерактивні параметри професійного спілкування працівника поліції.
4. Проблема міжособистісних стосунків у професійному спілкуванні.
5. Проаналізувати засоби встановлення психологічного контакту.
6. Стандартні та нестандартні ситуації соціальної взаємодії у службовій діяльності працівника поліції.
7. Комунікативна компетентність працівника поліції.
8. Специфіка спілкування та взаємодії працівника поліції з різними верствами громадян (в залежності від віку, статі, професійно-культурного рівня, юридичного та соціального статусу тощо).

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О., Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>
2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_prob1_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvs_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216
3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>
5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією

вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>

7. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

8. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

9. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

10. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

11. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

План проведення заняття:

I. Вступ.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Визначити та порівняти поняття «спілкування», «професійне спілкування», «ділове спілкування», «службове спілкування». Які основні труднощі у спілкуванні працівника поліції з об'єктом професійної діяльності?

Проаналізувати техніки та прийоми активного слухання. Проаналізувати засоби встановлення психологічного контакту. Проаналізувати та охарактеризувати стандартні та нестандартні ситуації соціальної взаємодії у службовій діяльності працівників поліції.

Роль стереотипів у роботі поліцейського

1. Дати учасникам інформацію про явище стереотипізації і його роль у слідчому процесі, розглянути та актуалізувати загально комунікативні уміння:

- чутливість до невербальних проявів станів інших людей;
- уміння позитивної самоподачі;
- уміння управляти увагою співрозмовника.

2. На підставі актуалізації загально комунікативних вмінь зорієнтувати учасників в професійних вміннях самоподачі, побудови позитивного іміджу поліцейського, раціонального аналізу стереотипної взаємодії.

Теоретична інформація:

На початку заняття тренер протягом 5-7 хвилин розповідає про роль стереотипів у міжособистісній взаємодії. Метою наведення цієї інформації є інформаційна проблематизація: як міжособистісна стереотипізація впливає на роботу поліцейського.

Розминочна вправа «Добре-погано»:

Мета вправи: активувати увагу членів групи, сприяти підвищенню працездатності.

Загальний термін виконання – 10-15 хвилин.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

Хід виконання гри:

Вправа проводиться в колі.

Перший учасник закінчує фразу «Поліцейським бути добре, тому що...». Другий учасник закінчує фразу «Поліцейським бути погано, тому що...».

Далі по колу кожний учасник по черзі говорить свою фразу.

Обговорення: до одного й того ж самого явища можна підійти з різних точок зору. Тренер резюмує відповіді учасників, приблизно в такий спосіб: робота поліцейського є неоднозначною, курсанту потрібно бути готовим до труднощів, що багато в чому пов'язані зі сформованими в населення стереотипами про поліцію.

Наступна вправа спрямована на виявлення й аналіз особистих стереотипів учасників при соціальному сприйнятті.

Гра «Злодій у законі».

Вправа побудована на основі класичного експерименту А. Бодальова в галузі соціальної перцепції.

Мета вправи: Вона дозволяє учасникам виявити і зрозуміти роботу стереотипу у свідомості. Додатковий ефект – учасники починають цінувати час тренінгу і його можливості.

Загальний термін виконання – 25-30 хвилин.

Матеріальне забезпечення: 2 однакові фотографії людини; інструкція підгрупам в вигляді оперативної інформації про людину, що зображена на фото, 2 конверти, 2 приміщення (підгрупи повинні працювати або в різних приміщеннях, або так, щоб не заважати одна одній), фліп-чарт для відображення результатів гри.

Хід виконання гри:

Група учасників ділиться на 2 підгрупи, кожній із яких у конверті дається фотографія людини й оперативна інформація про неї (її послужний список – чим займалася, чого досягла...).

Інструкція підгрупам: за обмежений час (7-8 хвилин) описати психологічний портрет людини: яка перед вами людина, якими якостями характеру володіє, на що здатна у взаємовідносинах. Аргументувати, спираючись на зовнішність. Наприклад: високе чоло свідчить про те, що це

інтелектуально розвинута особистість, вертикальні глибокі зморшки на перенісці – багато пережила і т.д.

Інформація групи №1:

Батюшков Віталій Олександрович – шкільний вчитель біології. Виступає свідком у справі про хуліганський напад. Все життя працював педагогом у середній школі. Деякий час був директором школи, але за особистих обставин (написання дисертації) залишив посаду директора, трудиться простим учителем.

Інформація групи №2:

«Нікотин» – відомий у колах наркобізнесу. За його наказом було вбито цілу циганську сім'ю, яку примусили до співробітництва з органами. Не пощадили і восьмирічної дитини. У минулому відсидів за нанесення тяжких тілесних ушкоджень.

Інформація групи №3:

Борзов Микола Іванович – підполковник міліції, має 20 років оперативного стажу, нагороджений медаллю за відвагу. Має двох доньок, полюбляє рибалку.

Після закінчення відведеного часу групи збираються в одному приміщенні і по черзі зачитують характеристики. Після того, як групи обмінялися характеристиками, вони демонструють фотографії. (Фотографія в групі №1 ідентична фотографії в групі №2, проте оперативна інформація різноманітна).

Обговорення:

З чим пов'язаний різний результат роботи підгруп?

Як працює стереотип у вашій свідомості?

До чого може призвести стереотипне сприйняття слідчого?

Які стереотипи про правоохоронні органи існують серед населення? Як це відбивається на співробітництві міліції і населення?

Що можна започаткувати для нейтралізації дії несприятливого стереотипу?

Як створити сприятливий стереотип?

Результати відображуються на дошці (фліп-чарті).

Оцінка ефективності: суб'єктивне оцінювання за допомогою запитань типу: «Що ти отримав від виконання гри?».

Типові труднощі при виконанні: відсутність різних приміщень для роботи підгруп.

Вправа «Стереотипи».

Мета вправи: зняття напруги після «великої» гри, переключення уваги, підтримка працездатності.

Загальний термін виконання – 5-7 хвилин.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

Група ділиться на 2 команди. Протягом 5 хвилин команди повинні пригадати і сформулювати стійкі стереотипи: перша команда – поліція про населення, друга команда – населення про поліцію. Далі команди по черзі називають заготовлені стереотипи.

Обговорення:

У ході бесіди тренера з групою про масові стереотипи сприйняття працівників міліції населенням обговорюються несприятливі і помилкові

стереотипи населення. Проте, стереотипи існують не тільки в масовій свідомості, але й у працівників міліції стосовно різних груп населення, що теж може бути виявлено в ході гри. Результати обговорення відображаються наочно на дошці або фліп-чарті.

У брошурі учасників тренінгу ми наводимо приблизний перелік несприятливих стереотипів населення про поліцію (См. Додаток №1). Ці стереотипи, а також ті, що виявилися при виконанні вправи, можуть бути обговорені в дискусії щодо їх відповідності дійсності (10-15 хвилин).

Теоретична інформація. Тренером уводиться поняття «невербальні канали інформації» і в групі обговорюється важливість подібної інформації для слідчого в ході очної ставки. Особлива увага приділяється тому, що в нашій поведінці сприяє, а що не сприяє встановленню контакту.

3. Розвиток навичок професійного спілкування.

Констатує вправа «БАР'ЄР».

Мета вправи: дослідити закономірності взаєморозуміння, діагностувати уміння розуміти інформацію партнерів за спілкуванням.

Матеріальне забезпечення: 3 уривки тексту різного рівня складності для розуміння (уривок з матеріалів діла, з наукової монографії, з перехваченої в тюрмі записки на жаргоні).

Розвиваюча вправа «ПРОТОКОЛ ДОПИТУ».

Мета вправи: дослідити уміння слухати, правильно розуміти і запам'ятовувати інформацію максимально точно в професійному спілкуванні.

Матеріальне забезпечення: уривок із протоколу допиту (збережено лексику протоколу реального допиту).

Розвиваюча вправа «ІНФОРМАЦІЙНА ВОРОНКА».

Мета вправи: вправа спрямована на дослідження та відпрацьовування техніки постановки закритих питань.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

Розвиваюча вправа «ПІД ЗНАКОМ ПІ».

Мета вправи: вправа подібна попередній, але в її основі лежить відпрацьовування та дослідження техніки постановки відкритих запитань.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

Розвиваюча вправа «СТЕРЕОТИПИ».

Мета вправи: визначити роль стереотипів у роботі поліцейського.

Матеріальне забезпечення: папір, ручка.

Вправа «ЗЛОДІЙ У ЗАКОНІ».

Мета вправи: Вправа побудована на основі класичного експерименту А. Бодальова в галузі соціальної перцепції. Вона дозволяє учасникам виявити і зрозуміти роботу стереотипу у свідомості. Додатковий ефект – учасники починають цінувати час тренінгу і його можливості.

Констатує вправа «ВГАДАЙ СТАН».

Мета вправи: дослідити закономірності невербального спілкування та отримати зворотний зв'язок щодо власних невербальних проявів.

Матеріальне забезпечення: картки з інструкціями учасникам.

Констатує вправа «ДИСТАНЦІЯ».

Мета вправи: дослідити закономірності невербального спілкування та отримати зворотний зв'язок щодо власних невербальних проявів.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

Розвиваюча вправа «НЕПРАВДА Й ІСТИНА».

Мета вправи: дослідити закономірності невербального спілкування, виявити невербальні прояви брехні і нещирості в показаннях підслідних.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Тема № 3. Психологічний вплив у професійному спілкуванні працівників поліції

Семінарське заняття. Психологічний вплив у професійному спілкуванні працівників поліції

Навчальна мета заняття: розкрити сутність та зміст понять «психологічний вплив», «психологічний тиск», «контрвплив»; усвідомити основні стратегії впливу; визначити методи психологічного впливу та їх застосування у професійній діяльності працівника поліції.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Дайте визначення поняттям «психологічний вплив», «психологічний тиск».
2. Загальні принципи використання методів психологічного впливу у діяльності працівника поліції.
3. Розкрийте три основних стратегії впливу по Ковальову Г. А. («імперативна», «маніпулятивна», «розвиваюча»).
4. Охарактеризуйте особливості установок на взаємодію у міжособистісних відносинах по Доценко О. Л. (домінування маніпуляцію, суперництво, партнерство і співдружність).
5. Охарактеризуйте класифікацію та дайте характеристику методів психологічного впливу у професійній діяльності працівника поліції.
6. Правомірний вплив в професійній діяльності поліцейського.
7. Види й техніки психологічного контрвпливу.
8. Інформаційна безпека та захист національного інформаційного простору.
9. Гібридна війна та інформаційно-психологічний вплив.

Методичні вказівки

Розглядаючи *перше питання*, необхідно усвідомити, що *психологічний вплив* – це гетерогенний (ієрархічний) системний процес. З точки зору системно-структурного підходу елементами цього системного процесу можуть бути як дві особи, так і дві групи. Саме вони та зв'язки, що формуються між ними, і складають систему. Однак ці особи (групи) займають у системі взаємовпливу неоднорідні положення, знаходячись у нерівнозначних відносинах між собою. Ці відносини мають характер ієрархічний, субординаційний. Тому учасників процесу психологічного впливу часто називають по-різному.

Того, хто чинить вплив (впливає), називають суб'єктом психологічного впливу, а того, на кого спрямований психологічний вплив, називають – об'єктом.

Розглядаючи *третє питання*, необхідно знати *типології стратегій психологічного впливу*.

1. Імперативна. Людина – пасивний об'єкт впливу зовнішніх умов та результат цих умов. Приводить до зовнішнього короточасного підкорення з

боку об'єкта впливу і не торкається глибинних структур його психічної організації.

Така стратегія найбільш ефективна в екстремальних ситуаціях, де необхідне прийняття та виконання важливих для збереження системи рішень в умовах дефіциту часу, а також при регламентації ієрархічних відносин у таких системах.

2. Маніпулятивна стратегія – суб'єкт особисто здійснює перетворюючий вплив на інформацію, що поступає ззовні. Ця стратегія реалізується за допомогою прийомів підсвідомого стимулювання, а також так званих конверсійних та маскувальних технік, які блокують систему психологічного захисту об'єкта впливу або взагалі руйнують її. Замість цієї системи відбудовується нова суб'єктивна модель сприйняття світу.

3. Розвиваюча стратегія – забезпечує актуалізацію потенціалів особистого саморозвитку кожної із взаємодіючих систем. Психологічними умовами реалізації цієї стратегії виступає діалог та обопільна відвертість. Діалог, як відкритий з обох боків процес, передбачає не тільки високий рівень психологічного культури сторін, але й той факт, що веденню діалогу необхідно постійно навчатися кожній стороні.

Розглядаючи *четверте питання*, необхідно знати *п'ять рівнів установок на взаємодію у міжособистісних відносинах*: домінування, маніпуляцію, суперництво, партнерство і співдружність.

1. *Домінування* характеризується формуванням відношення до партнерів по спілкуванню як до засобу досягнення особистих цілей, ігнорування їхніх інтересів та намірів. Відношенням між учасниками взаємодії на такому рівні притаманні відверті, без маскування, потяги до одержання однобічної користі та наміри оволодіння, пригнічення опонента, формування покори з його боку. Застосовуються як відверте навіювання так і накази.

2. *Маніпулювання* – це скрита форма впливу, яка використовується для досягнення однобічного виграшу. Найбільш частими способами впливу на цьому рівні стають провокування, обман, інтрига та натяк. Кінцева спрямованість маніпулятивного впливу диктується прагненням маніпулятора перекласти відповідальність за ситуацію на свою жертву. Засоби маніпулятивного впливу Є.Л. Доценко групує у відповідності до головних ознак маніпуляції (дати характеристику цим ознакам).

3. *Суперництво*. Партнер по взаємодії уявляється небезпечним та непередбачуваним, силу якого необхідно враховувати. Інтереси другого враховуються в тій мірі, у якій це диктується задачами боротьби з ним. Засобами ведення такої боротьби можуть бути окремі види «тонкої» маніпуляції, чергування відкритих та закритих прийомів впливу, тимчасові тактичні угоди.

4. *Партнерство* базується на формуванні відношення до партнера по спілкуванню як до рівного, думку якого необхідно враховувати. Рівноправні або обережні відносини, узгодженість своїх інтересів та намірів. Головні засоби впливу базуються на договорі, який, з одного боку, виступає засобом об'єднання, а з іншого – засобом здійснення тиску.

5. *Співдружність*. На цьому рівні взаємодії формується позитивне відношення до партнера як до самоцінності. Виявляються потяги до сумісної діяльності, об'єднання зусиль для досягнення близьких або співпадаючих цілей. Головним інструментарієм взаємодії виступає згода (консенсус).

У діяльності правоохоронних органів основними прийомами психологічного примушення є заборона, категорична вимога, попередження і погроза.

Заборона припускає гальмуючий вплив на особистість у вигляді заперечення імпульсивних дій та недозволеної поведінки.

Категорична вимога полягає у силі наказу та може бути ефективною тільки у випадку, коли слідчий має певний авторитет перед об'єктом впливу.

Попередження. Поліцейський викликає у об'єкта впливу тривогу та на її основі – бажання запобігти негативним для об'єкта впливу наслідкам.

Погроза. Її застосування призводить об'єкт впливу до стану напруженого переживання, що породжує почуття страху.

Відповідаючи на *шосте питання* «Правомірний вплив в професійній діяльності поліцейського» здобувачі вищої освіти повинні сказати, що від прийомів неправомірного психічного насильства, пов'язаних з отриманням бажаних поліцейському свідчень, слід відрізнити правомірні прийоми психічного примушення.

До прийомів психічного насильства відносяться підказуючі і навідні питання, погрози, необґрунтовані обіцянки, маніпуляція помилковою інформацією, використання низовинних спонук. Від фізичного насильства слід відрізнити фізичне примушення. Воно допускається законом при затриманні, взяття під варту, примусовому огляді і отриманні зразків для порівняльного дослідження. Категорично недопустимі слідчі дії в «тактичних цілях» (наприклад, проведення очної ставки за відсутності у свідченнях істотних суперечностей).

Ефективне застосування прийомів психічного примушення - основа тактичної майстерності слідчого. Все кримінальне судочинство засноване на передбачених законом примусових діях по відношенню до учасників кримінальної справи. Психологічне завдання поліцейського в ситуаціях протидії - не зламати волю підслідної особи, а трансформувати злу волю в добру. Отже, слідчому необхідно знати чітку межу між правомірними і неправомірними прийомами розслідування: психічний вплив є правомірним, якщо він не обмежує свободу волевиявлення особи, що проходить у справі, не спрямовано на вимагання бажаних слідчому свідчень.

Далі слід дати розгорнуту відповідь щодо існуючих правомірних психотехнік психологічного впливу - впливу на особу шляхом створення такої ситуації, в якій виявляється приховувана ним інформація всупереч його бажанню. Дослідити види впливу, що можуть мати місце при проведенні слідчо-процесуальних дій.

Відповідаючи на *сьоме питання* «Види та техніки психологічного контрвпливу», курсанти повинні сказати, що деякі види впливу можуть використовуватися учасниками деструктивно. Особливо у випадках, коли

допитувані протидіють встановленню істини. Щоб нейтралізувати деструктивний вплив допитуваних слідчий повинний мати певні знання і навички в сфері протистояння впливу. Кожному виду впливу можуть бути протипоставлені різні види протистояння, і, крім того, той самий вид протистояння може використовуватися стосовно різних видів впливу. Далі розглянути базові принципи протистояння небажаному психологічному впливу й прийоми контрвпливу.

Відповідь на *восьме питання* «Інформаційна безпека та захист національного інформаційного простору» потребує рефлексії з приводу того, що людство увійшло в епоху інформаційного суспільства, де саме інформація є провідним чинником в більшості сфер життєдіяльності. Право, політика, економіка, освіта, медицина, релігія, культура, оборона, сфери послуг дозвілля і розваг – усі ці сфери на сьогоднішній момент неможливо уявити без впливу інформаційних технологій.

Інформація – це важіль сили і влади, і в різних ситуаціях вона може мати різносторонні наслідки. Слід проаналізувати співвідношення понять «інформаційна безпека», «інформаційне протиборство» та «інформаційна війна», їх взаємозв'язок із темою психологічного впливу.

Слід розкрити напрями ведення інформаційної війни й відповідно виокремлює такі з них, як: інформаційно-розвідувальні операції – операційна інформаційна війна, яка полягає у розвідці спрямованої на виявлення інформаційних потужностей супротивника; електронна боротьба – технічна інформаційна війна, яка зводиться до придушення систем інформаційного захисту супротивника; криптографічна боротьба – спотворення, камуфлювання та ліквідація власних інструментів ведення інформаційної війни; психологічна війна – маніпулювання суспільною свідомістю; хакерська війна – атака на різноманітні компоненти комп'ютерних мереж; кібернетична та мережева війни.

Далі необхідно дати визначення інформаційно-психологічному впливу, розкрити його істотні ознаки й закономірності. Здобувачі мають дійти висновку, що у гібридній війні інформаційно-психологічний вплив виступає і як самостійний засіб агресії, і як спосіб потенціювання руйнівних наслідків від застосування класичних прийомів ведення воєнних дій. Подальший аналіз має розкрити існуючі види інформаційно-психологічного впливу й негативні наслідки такого впливу для колективної свідомості й психічного здоров'я окремих громадян.

Завершити відповідь слід висновком про те, що деструктивний інформаційно-психологічний вплив може здійснюватися різними методами, розкрити їх зміст на прикладі прийомів так званої «чорної спецпропаганди воєнного часу», яка допускає будь-яке спотворення реальних фактів задля вирішення пропагандистських завдань, маніпулює психікою людей, методом глибокої емоційної травми впливає на підсвідомість, змушує вірити – всупереч логіці і розуму – в брехню і дезінформацію, розпалює нетерпимість, підбурює до насильства:

- метод «гнилого оселедця»,

- метод «40 на 60»,
- метод «великої брехні»,
- метод «абсолютної очевидності».

Питання цільових виступів

1. Психологічний вплив: поняття та його ознаки.
2. Структура психологічного впливу.
3. Принципи психологічного впливу.
4. Критерії класифікації психологічних впливів.
5. Стратегії впливу: імперативна, маніпулятивна, розвиваюча.
6. Загальна характеристика методів психологічного впливу.
7. Правомірний і неправомірний психологічний вплив в роботі поліції.
8. Неправомірний/деструктивний психологічний вплив.
9. Маніпуляція як суперечливий вид психологічного впливу.
10. Загальні і локальні маніпулятивні прийоми.
11. Аргументація та її методи.
12. Правомірний психологічний вплив поліцейського.
13. Характеристика методів психологічного впливу поліцейського (надання інформації, переконання, постановка та варіювання розумових завдань, навіювання).
14. Методи рефлексії, прикладу та психологічних «пасток».
15. Психологічне примушення та його особливості як методу психологічного впливу.
16. Прийоми психологічного контрвпливу у професійній діяльності працівника поліції.
17. Види психологічного протистояння впливу.
18. Інформаційна безпека та проблеми захисту національного інформаційного простору.
19. Співвідношення понять «гібридна» та «інформаційна» війна.
20. Загальна характеристика інформаційно-психологічного впливу.
21. Класифікація видів інформаційно-психологічного впливу.
22. Методи інформаційно-психологічної війни.

Теми рефератів

1. Типологія методів впливу та їх психологічна характеристика.
2. Психологія поступливості (впливу) Роберта Чалдіні.
3. Психологічні методи впливу.
4. НЛП технології як вид психологічного впливу.
5. Психологія контрвпливу: протидія небажаному впливу.
6. Фейки та їх психологічна складова.
7. Актуальні питання забезпечення інформаційно-психологічної безпеки України: інформаційні війни.
8. Канали й засоби інформаційно-психологічного впливу на суспільство.
9. «Алгоритм, який завжди перемагає» і процес реалізації зомбування суспільства.

10. Психологічні інформаційно-тактичні прийоми протидії маніпулятивним технологіям.
11. Модель інформаційної атаки Джонсона.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О., Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>
2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktual_prob_l_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvs_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216
3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>
5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
6. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>
7. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf
8. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>
9. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

10. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
11. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

Тема № 3. Психологічний вплив у професійному спілкуванні працівників поліції

Практичне заняття. Психологічний вплив у професійному спілкуванні працівників поліції

Навчальна мета заняття: контроль, закріплення та корекція знань з теми, усвідомити основні стратегії впливу; визначити методи психологічного впливу та їх застосування у професійній діяльності працівника поліції.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Дайте визначення поняттям «психологічний вплив», «психологічний тиск».
2. Охарактеризуйте особливості установок на взаємодію у міжособистісних відносинах по О. Л. Доценко (домінування маніпуляцію, суперництво, партнерство і співдружність).
3. Охарактеризуйте класифікацію та дайте характеристику методів психологічного впливу у професійній діяльності працівника поліції.
4. Правомірний психологічний вплив на осіб, які протидіють розслідуванню.
5. Проаналізуйте визначення поняття протистояння психологічному впливу.
6. Види та техніки психологічного контрвпливу у професійній діяльності працівника поліції.
7. Інформаційна безпека та захист національного інформаційного простору.
8. Гібридна війна та інформаційно-психологічний вплив.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О, Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>

2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_prob_l_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mv_s_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216

3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобицова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С.

Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>

7. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

8. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

9. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

10. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

11. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

План проведення заняття:

I. Вступ.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Відпрацьовування застосування різних прийомів психологічного впливу в ході професійної взаємодії слідчого; дослідження проявів прихованих мотивів поведінки в учасників очної ставки; дослідження психологічних закономірностей в ситуаціях зіткнення протиріч та психологічної боротьби.

Теоретична інформація щодо протиріч: на початку заняття тренер протягом 3-5 хвилин розповідає про те, що таке протиріччя, що розуміється під суттєвим протиріччям, розглядає причини виникнення протиріч. Докладно: теорія щодо протиріч.

Психологічний вплив – це гетерогенний (ієрархічний) системний процес. З точки зору системно-структурного підходу елементами цього системного процесу можуть бути як дві особи, так і дві групи. Саме вони та зв'язки, що формуються між ними, і складають систему. Однак ці особи (групи) займають у

системі взаємовпливу неоднорідні положення, знаходячись у нерівнозначних відносинах між собою. Ці відносини мають характер ієрархічний, субординаційний. Тому учасників процесу психологічного впливу часто називають по-різному.

Того, хто чинить вплив (впливає), називають суб'єктом психологічного впливу, а того, на кого спрямований психологічний вплив, називають – об'єктом.

П'ять рівнів установок на взаємодію у міжособистісних відносинах: домінування, маніпуляцію, суперництво, партнерство і співдружність.

1. *Домінування* характеризується формуванням відношення до партнерів по спілкуванню як до засобу досягнення особистих цілей, ігнорування їхніх інтересів та намірів. Відношенням між учасниками взаємодії на такому рівні притаманні відверті, без маскування, потяги до одержання однобічної користі та наміри оволодіння, пригнічення опонента, формування покори з його боку. Застосовуються як відверте навіювання так і накази.

2. *Маніпулювання* – це скрита форма впливу, яка використовується для досягнення однобічного виграшу. Найбільш частими способами впливу на цьому рівні стають провокування, обман, інтрига та натяк. Кінцева спрямованість маніпулятивного впливу диктується прагненням маніпулятора перекласти відповідальність за ситуацію на свою жертву. Засоби маніпулятивного впливу Є.Л. Доценко групує у відповідності до головних ознак маніпуляції (дати характеристику цим ознакам).

3. *Суперництво*. Партнер по взаємодії уявляється небезпечним та непередбачуваним, силу якого необхідно враховувати. Інтереси другого враховуються в тій мірі, у якій це диктується задачами боротьби з ним. Засобами ведення такої боротьби можуть бути окремі види «тонкої» маніпуляції, чергування відкритих та закритих прийомів впливу, тимчасові тактичні угоди.

4. *Партнерство* базується на формуванні відношення до партнера по спілкуванню як до рівного, думку якого необхідно враховувати. Рівноправні або обережні відносини, узгодженість своїх інтересів та намірів. Головні засоби впливу базуються на договорі, який, з одного боку, виступає засобом об'єднання, а з іншого – засобом здійснення тиску.

5. *Співдружність*. На цьому рівні взаємодії формується позитивне відношення до партнера як до самоцінності. Виявляються потяги до сумісної діяльності, об'єднання зусиль для досягнення близьких або співпадаючих цілей. Головним інструментарієм взаємодії виступає згода (консенсус).

У діяльності правоохоронних органів основними прийомами психологічного примушення є заборона, категорична вимога, попередження і погроза.

Заборона припускає гальмуючий вплив на особистість у вигляді заперечення імпульсивних дій та недозволеної поведінки.

Категорична вимога полягає у силі наказу та може бути ефективною тільки у випадку, коли слідчий має певний авторитет перед об'єктом впливу.

Попередження. Поліцейський викликає у об'єкта впливу тривогу та на її основі – бажання запобігти негативним для об'єкта впливу наслідкам.

Погроза. Її застосування призводить об'єкт впливу до стану напруженого переживання, що породжує почуття страху.

Розминка «Білий аркуш».

Мета: активувати учасників, вміти рефлексивно оцінювати ситуацію.

Загальний термін виконання – 5-7 хвилин.

Матеріальне забезпечення: лист із звичайного шкільного зошиту.

Хід виконання гри: тренер показує групі стандартний аркуш паперу білого кольору і просить по черзі кожного відповісти на запитання: «Ви згодні, що цей аркуш білий? ».

Обговорення:

Які причина і мотиви виникнення протиріч? Зазвичай у групі завжди знаходяться люди, які не згодні з тим, що цей аркуш білий. Вони наводять аргументи: він сіруватий, у клітинку та інше. Суть вправі в тому, що з самого незначного приводу (на рівному місці) люди готові сперечатися. У них позиція сперечальника, що може призвести до протиріч більш глибокого характеру.

Далі в групі може бути проведена дискусія про причини протиріч у показаннях учасників очної ставки в залежності від їхнього процесуального статусу (підозрюваний, обвинувачуваний, потерпілий, свідок). Важливо також розглянути об'єктивні і суб'єктивні чинники, що впливають на їхнє виникнення.

Констатуюча гра «Спадщина падишаха» (варіант гри наводиться за О.В. Сидоренко).

Мета гри: спрямована на розвиток вмінь використання прийомів констатації і переконання, вмінь контролю емоційного стану, вміння рефлексивної оцінки ситуації. У грі пророблюється метод позитивних відповідей. Також гра моделює складний соціальний процес – зіткнення суперечливих інтересів її учасників. Загальний термін виконання – 35-40 хвилин.

Матеріальне забезпечення: фліп-чарт для відображення результатів.

Хід виконання гри: тренер надає інструкцію та пропонує вирішити задачу індивідуально і записує усі відповіді на дошці або на фліп-чарті, після чого формує три партії: партію сина, партію дружини і партію дочки.

Інструкція: Великий падишах, йдучи на війну, залишив дружину свою, яка збиралася народити. І повелів він своїм підданам, якщо Аллаху буде завгодно забрати його на небеса, розділити все надбання його між дружиною і приплодом. Якщо Аллах пошле йому сина, то віддати сину 2/3 надбання, а дружині 1/3. Якщо Аллах пошле йому дочку, то віддати дочці 1/3 надбання, а дружині 2/3. І Аллаху було завгодно забрати його на небеса. А дружина його народила двійню: хлопчика і дівчинку. Як повинні вчинити піддані, щоб у точності виконати волю падишаха?

Партіям пропонується підготуватися до того, щоб викласти свої докази щодо розподілу спадщини в стилі сократичного діалогу, для чого коротко тренер розповідає сенс цієї техніки. Кожну фразу той, хто доводить, повинен

розпочинати зі слів: «Чи згодні ви, що...» Далі можна продовжувати доказ справедливості свого рішення, тільки якщо вам відповіли «Так». Якщо інші партії не погодилися, той, хто доводить, говорить: «Пробачте, що ми не зовсім точно сформулювали питання» і формулює його по-іншому.

Обговорення: чи вдалося залишитися на раціональній основі в процесі доведення, які почуття виникали, що на вас впливало, від яких проявів ви захищалися, які методи ви використовували для впливу на інших?

Оцінка ефективності гри: учасники відповідають за запитання «Що ти отримав при виконанні вправи?».

Після попередньої гри група готова до розгляду техник, які дозволяють захиститися від психологічної агресії, тиску, маніпулювання. Учасникам пропонується орієнтовна основа про типи впливу.

2. Опанування психотехнік й розвиток навичок професійного спілкування.

Алгоритм проведення тренінгу:

Теоретична інформація щодо протиріч: на початку заняття тренер протягом 3-5 хвилин розповідає про те, що таке протиріччя, що розуміється під суттєвим протиріччям, розглядає причини виникнення протиріч. Як це взаємопов'язано із темою психологічного впливу.

1) Розминка «ПРАВДА».

Мета вправи: налагодження контакту, групової активності, співпраці.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

2) Констатуюча вправа: «ОЧНА СТАВКА».

Мета вправи: зорієнтувати учасників в обізнаності видів впливу в ході слідчих дій, відпрацьовується вміння розпізнавання правомірного-неправомірного впливу в професійній взаємодії.

Матеріальне забезпечення: 2 фрагменти протоколу очної ставки.

3) Розвиваюча вправа «ТЕХНІКА УТОЧНЮЮЧИХ ПИТАНЬ».

Мета вправи: відпрацьовуються навички прояснення позиції нападаючого за допомогою уточнюючих питань, вміння контролю емоційного стану як свого, так і партнера за взаємодією. Ця техніка дозволяє учасникам спілкування зосередитись на змістовній частині протиріч, що призводить до „раціоналізації” взаємодії, зниження емоційно негативного накалу.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

4) Розвиваюча вправа «ЗОВНІШНЯ ЗГОДА».

Мета вправи: відпрацьовувати навички встановлення і підтримання контакту в ситуації непорозуміння, вміння контролю емоційного стану як свого, так і партнера по взаємодії. Вправа дає можливість навчитися знаходити у висловленнях партнера те, із чим можна було б погодитися. Згода, нехай навіть зовнішня, зберігає контакт і можливість конструктивно спілкуватися.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

5) Розвиваюча вправа «ЗАЇЖДЖЕНА ПЛАТІВКА».

Мета вправи: навички встановлення і підтримання контакту в ситуації непорозуміння вміння контролю емоційного стану як свого, так і партнера по взаємодії, вміння протистояння негативному впливу і активній протидії.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

6) Розвиваюча гра «СВІДОК ІЗ ПОГАНИМ ЗОРОМ».

Мета вправи: вона дозволяє учасникам отримати уміння виявлення причини протиріч у показаннях, вміння аналізувати можливі приховані мотиви учасників, орієнтуючись на вербальні та невербальні прояви учасників.

Матеріальне забезпечення: інструкції для трьох учасників (слідчого і двох свідків) в конвертах, фліп-чарт для відображення результатів вправи. Відеокomпонент для фіксування ходу та результатів вправи.

7) Констатуюча вправа «ІНФОРМАЦІЯ-МАНІПУЛЯЦІЯ».

Мета вправи: проаналізувати поняття інформації, визначити її характеристики та розглянути психологічні аспекти маніпулювання інформацією.

Метод: мозковий штурм, робота в малих групах, обговорення.

Матеріальне забезпечення: папір ручка, таблиці для заповнення.

8) Констатуюча вправа «МОЄ МЕДІАПОЛЕ».

Мета вправи: проаналізувати власні медіаконтакти, рефлексувати щодо інформаційно-психологічного компоненту у власному інформаційному полі; навчитись виокремлювати форми й методи деструктивного інформаційно-психологічного впливу.

Метод: індивідуальна робота, обговорення.

Матеріальне забезпечення: папір, ручка, таблиця-вправа.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Тема № 4. Стрес та його вплив на службову діяльність працівників поліції в умовах воєнного стану

Семінарське заняття. Стрес та його вплив на службову діяльність працівників поліції в умовах воєнного стану

Навчальна мета заняття: закріплення знань з теми; усвідомлення сутності поняття «стрес» та необхідності подолання та профілактики стресу у професійній діяльності працівників поліції, надання першої психологічної допомоги та попередження суїциду; формування психологічної готовності працівників поліції до дій в екстремальних ситуаціях в умовах воєнного стану.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Розкрийте зміст понять психогігієни та психопрофілактики.
2. Поняття «посттравматичний стресовий розлад».
3. Адаптивні можливості працівника поліції.
4. Професійний стрес у діяльності працівника поліції в умовах воєнного стану.
5. Профілактика професійного стресу працівника поліції.
6. Наслідки професійного стресу.
7. Психологічна стійкість та врівноваженість.
8. Психологічна адаптація до виконання обов'язків в екстремальних умовах.
9. Методи саморегуляції (система аутогенного тренування, самовиховання і самонавіювання). Прийомами релаксації (медитація, дихальні вправи).
10. Перша психологічна допомога при травмівній події.
11. Профілактика суїциду.
12. Психологія бойового стресу.

Методичні вказівки

Розглядаючи *перше питання*, необхідно усвідомити, що *професійний стрес* – це суміш стресорів, пов'язаних із роботою, особистісними характеристиками людини, та стресорів, які впливають поза організацією. Такі стресори можуть призвести до появи симптомів професійного захворювання або серйозного психічного розладу.

Причини професійного стресу можна розділити на головні й безпосередні.

Головна причина виникнення стресу пов'язана з індивідуальними особливостями людини: *психологічними, фізіологічними, професійними.*

Безпосередніми причинами можуть послужити такі події, як конфлікт із керівництвом, дефіцит часу, складнощі завдання, проблемні ситуації у процесі комунікації, наслідком яких є розвиток психічної напруженості й стресу. Найчастіше безпосередні причини пов'язані зі складністю завдання й умовами діяльності.

Додаткові фактори життя людини можуть також вплинути на виникнення або збільшення стресу. До цієї категорії можна віднести: – глобальні фактори, що впливають на стрес, – зростання безробіття, злочинність, економічні та

політичні кризи; – особистісні фактори – фінансові або юридичні проблеми, сімейні конфлікти, вікові й життєві кризи, втрата близьких, зниження працездатності тощо.

До негативних наслідків професійного стресу можна віднести: – зниження працездатності, погіршення показників роботи (якісних і кількісних); – зниження адаптаційних можливостей організму; – деформації особистості: переживання самотності, спустошення, депресії, хронічна втома й вигорання; – фізіологічні проблеми, хвороби адаптації (серцево-судинні захворювання, виразкова хвороба шлунка, гіпертонія та ін.).

До числа високонапружених ситуацій у правоохоронній діяльності Л. М. Аболін відносить:

- гостроподійні ситуації (затримка злочинця, збройний опір, слідування, напад, аварійна ситуація, дорожньо-транспортна пригода і т. п.); особливо варто відзначити ситуації застосування працівником НП зброї на влучення;
- ситуації агресивного вербального протистояння (у тому числі прямі загрози життю й здоров'ю співробітника НП, спроби шантажу, спроби укласти протиправну угоду, образа тощо);
- ситуації підвищеного ризику, пов'язані з ухваленням рішення за дефіциту часу; підвищена відповідальність за рішення;
- службові розслідування, пов'язані, насамперед, з моральною погрозою працівникові;
- протистояння й прихована боротьба різних підрозділів правоохоронної системи (відомча ворожнеча); внутрішньокolleктивні конфлікти зі співробітниками; конфлікти з населенням.

Розглядаючи *друге питання*, необхідно усвідомити, що *посттравматичний синдром* (далі – PTSD) – негативний тривалий психоемоційний стан, що є наслідком надсильного травмуючого впливу.

У клінічному плані посттравматичні стресові розлади підрозділяються на *гострі, хронічні й відстрочені*.

Гострі PTSD характеризуються фіксацією на пережитій травмі, зниженою реактивністю, когнітивними й вегетативними порушеннями, зміною настрою, виникають безпосередньо після впливу екстремальних факторів. Гострі PTSD можуть або поступово редукуватися, або перейти в хронічну форму.

Відстрочені PTSD відрізняються від гострих посттравматичних розладів певним періодом безсимптомного перебігу, що може тривати кілька місяців.

Для *хронічних розладів* характерні періодичні раптові напливи яскравих образних спогадів, безсоння, нічні кошмари, приступи паніки, порушення концентрації уваги й «провали» у пам'яті, емоційні порушення (запальність, підвищена дратівливість, гнів, почуття провини та інше).

Дезадаптивні поведінкові реакції виявляються в міжособистісних відносинах (наростання міжособистісних конфліктів або обмеження сфери контактів аж до аутизації), не властивому раніше халатному ставленню до службових обов'язків, у грубих дисциплінарних порушеннях, зловживанні спиртними напоями. Одним із прикладів такої дезадаптації є вживання спиртних напоїв.

Розглядаючи *четверте питання*, варто зосередити увагу на дослідженні поняття «професійний стрес» у порівнянні з поняттям «стрес»; розглянути особливості професійного стресу працівників поліції, його види.

Розглядаючи *п'яте питання*, необхідно усвідомити, що *психопрофілактика* (від гр. prophylaktikos – попереджувальний) – галузь медичної психології, завданням якої є надання спеціалізованої допомоги практично здоровим людям з метою попередження нервово-психічних та психосоматичних захворювань, а також полегшення гострих психотравматичних реакцій.

Психопрофілактика включає в себе: – психокорекційну роботу в рамках консультативних центрів, «Телефонів довіри» та інших організацій, орієнтованих на психологічну допомогу здоровим людям; – дослідження з метою виявлення груп ризику та профілактичну роботу з ними.

Психогігієна (від гр. hygienos – лікувальний) – галузь медичних знань, що вивчає фактори та умови навколишнього середовища, які впливають на психічне здоров'я та психічний стан людини, та розробляє рекомендації, спрямовані на збереження та зміцнення психічного здоров'я людини. Зокрема, психогігієна праці вивчає трудові процеси та особливості умов праці, що впливають на психіку людини, позитивні з яких всебічно підтримує, а негативні – усуває.

Психогігієна і психопрофілактика займаються одними й тими ж групами явищ, однак психогігієна вивчає, головним чином, сприятливі для роботи людини умови, а психопрофілактика проводить захист особистості від різноманітного шкідливого впливу.

Спеціальними завданнями психогігієни та психопрофілактики є допомога людям у кризових, стресових ситуаціях сімейного, навчального або виробничого характеру, робота з молодими та неблагонадійними сім'ями, а також вивчення взаємовідносин і психологічного середовища (зовнішнього та внутрішнього) для попередження стресових станів.

Основні прийоми саморегуляції працівників поліції під час участі в спецопераціях та несення служби в екстремальних умовах.

При розгляді *шостого питання* варто зосередити увагу на вивченні наслідків професійного стресу, зокрема і в умовах екстремальних ситуацій та умовах воєнного стану.

При розгляді *сьомого питання* варто розуміти, що психологічними дослідженнями доведено, що кожній людині притаманна своя система якостей та психодинамічних властивостей, що в комплексі визначають своєрідність виникнення відповідних негативних реакцій, психоемоційних станів. Саме цим комплексом визначається те, що дія однакових екстремальних умов та чинників викликає у одного працівника стан стресу, у іншого – внутрішньо особистісний конфлікт, у третього – фрустрацію, а у четвертого – психічний зрив. У зв'язку з цим, особливого значення набуває необхідність здійснення психологічної підтримки та відновлення психічного здоров'я, врівноваженості працівників після їх перебування в екстремальній ситуації.

При розгляді *восьмого питання* варто звернути увагу на дослідження поняття «психологічна адаптація», зосередивши увагу на усіх її компонентах, зокрема стресостійкості.

Потім слід перейти до опрацювання матеріалу щодо наслідків стресу й розкрити їх зміст на конкретних прикладах: емоційні наслідки; фізіологічні наслідки; когнітивні (пізнавальні) наслідки; поведінкові наслідки. Детально проаналізувати види стресу за різними підставами класифікації:

- 1) за спрямуванням емоційного фактору впливу;
- 2) за фактором реальності події;
- 3) за фактором часу/тривалості;

4) за критерієм адаптованості. Далі необхідно проаналізувати види реакції на стрес: гостра реакція на стрес, гострий стресовий розлад, посттравматичний синдром (далі – PTSD або ПТСР). Потім слід перейти до розгляду блоку питань, пов'язаних із адаптацією до стресу. Зауважити, що час адаптації залежить від багатьох факторів: вродженої стресостійкості, готовності до стресу, рівня небезпеки (реальної та фантомної) та ін.

При відсутності адаптації до стресу може розвинутисть апатія та депресія, стрес може перейти у хронічну форму. Доцільно у подальшому проаналізувати механізм адаптації й захисту психіки від стресу (рефреймінг, глобалізація, заміна ярлика). Звернути увагу на те, що у психоаналітичній моделі адаптації Н. Hartmann виділяють два види процесів пристосування – конфліктні та безконфліктні й детально з аргументованими прикладами розглянути такі механізми психологічного захисту як: 1) придушення; 2) витіснення; 3) заперечення; 4) уникнення; 5) ізоляція; 6) фантазування; 7) раціоналізація; 8) сублімація; 9) проекція; 10) інтроекція; 11) перенос; 12) компенсація; 13) ідентифікація; 14) регресія; 15) реактивні утворення; 16) заміщення. Завершити це питання слід розгорнутим аналізом копінг-стратегій оволодіння стресовою ситуацією.

Відповідаючи на *останнє питання* «Основні підходи до подолання стресу» слід почати із того, що причинами психологічного стресу й реакціями емоційної напруги можуть бути різні ситуації, оскільки кожна особистість надає різного значення тим або іншим факторам. У цьому ракурсі потрібно розглянути поняття емоційної стійкості й її структурних компонентів. Узгодити це поняття із терміном «стресостійкість» і перейти до аналізу останнього. Охарактеризувати три групи способів подолання стресу: психологічні, фізичні та біохімічні.

Розкрити два напрямки в подоланні стресу: профілактичний та терапевтичний. Завершити огляд цього питання варто аналізом видів та засобів першої самопомогі під час гострих стресових реакцій.

Питання цільових виступів

1. Розкрийте поняття психогієни та психопрофілактики.
2. Розкрийте залежність емоційної стійкості на протікання стресу.
3. Дайте визначення поняття «професійний стрес». Визначте ознаки та причини розвитку професійного стресу.

4. Дайте характеристику основним психологічним станам, за якими можна визначити, що в людини спостерігається професійна перевтома.
5. Дайте характеристику основним психологічним станам людини (страху, афекту, фрустрації, депресії, втоми тощо) та методам їх подолання.
6. Які основні фактори девіантної поведінки працівників поліції?
7. Які критерії діагностики зловживання та залежності від психоактивних речовин?
8. Профілактика суїцидальної поведінки працівників поліції.
9. Організаційно-психологічне забезпечення діяльності працівників поліції.
10. Психологічні складові здорового способу життя працівників поліції.
11. Психологічна готовність поліцейського до складних видів професійної діяльності.
12. Механізми психологічного захисту.
13. Копінг-стратегії оволодіння стресовою ситуацією.
14. Психіка в умовах війни.
15. Основні підходи до подолання стресу.
16. Емоційна стійкість та стресостійкість як якість особистості.
17. Перша самодопомога під час гострих стресових реакцій.
18. Психотехнології профілактики й опанування професійного стресу.
19. Методами саморегуляції у подоланні стресу.
20. Прийоми релаксації у подоланні стресу.
21. Психотехніки надання екстреної (першої) психологічної допомоги працівниками поліції.
22. Посттравматичні стресові розлади (ПТСР): загальна характеристика.
23. Стрес і психотравма.
24. Реакції на травмівні події.
25. Бойова травма.
26. Алгоритм надання першої психологічної допомоги.
27. Професійне здоров'я поліцейського та шляхи його збереження.
28. Психопрофілактика девіантної поведінки працівників поліції.
29. Суїцид та характеристика його мотивів та видів.
30. Профілактика суїциду.

Теми рефератів

1. Психогігієна та психопрофілактика.
2. Поняття «посттравматичний стресовий розлад».
3. Адаптивні можливості працівника поліції.
4. Профілактика професійного стресу працівника поліції.
5. Психологічна стійкість та врівноваженість.
6. Кризи життєвих втрат.
7. Психопрофілактика професійного вигорання працівників поліції.
8. Психологічна надійність працівника поліції під час впливу стресових факторів.
9. Принципи та алгоритм надання невідкладної психологічної допомоги.
10. Травми пережитого насильства.

11. Горе як природна реакція на втрату: психологічні особливості процесу горювання.
12. Фактори появи та розвитку ПТСР у працівника поліції.
13. Загальні принципи психологічної реабілітації постраждалих у надзвичайних та екстремальних ситуаціях.
14. Особливості психологічної реабілітації учасників бойових дій.

Література

1. Бондарев Г. В., Круть П. П. Основи військової психології : навчальний посібник. Харків, 2020. 272 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
2. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
3. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>
4. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
5. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf
6. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>
7. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>
8. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
9. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

Тема № 4. Стрес та його вплив на службову діяльність працівників поліції в умовах воєнного стану

Практичне заняття. Стрес та його вплив на службову діяльність працівників поліції в умовах воєнного стану

Навчальна мета заняття: контроль, закріплення та корекція знань з теми; усвідомлення сутності поняття «стрес» та необхідності подолання та профілактики стресу у професійній діяльності працівників поліції, надання першої психологічної допомоги та попередження суїциду; формування психологічної готовності працівників поліції до дій в екстремальних ситуаціях в умовах воєнного стану.

Кількість годин: 4

Навчальні питання:

1. Розкрийте зміст понять психогігієни та психопрофілактики.
2. Поняття «посттравматичний стресовий розлад».
3. Профілактика професійного стресу працівника поліції.
4. Психологічна стійкість та врівноваженість.
5. Стресостійкість та психологічна адаптація працівників поліції до дій в умовах воєнного стану.
6. Психологічні методики та стратегії підвищення стресостійкості у працівників поліції в екстремальних умовах та в умовах воєнного стану.
7. Охарактеризуйте організаційно-психологічні заходи збереження працездатності працівника поліції.
8. Психологічні складові здорового способу життя працівника поліції.
9. Методи саморегуляції (система аутогенного тренування, самовиховання і самонавіювання). Прийомами релаксації (медитація, дихальні вправи).
10. Перша психологічна допомога при травмівній події.
11. Профілактика суїциду.
12. Психологія бойового стресу.

Література

1. Бондарев Г. В., Круть П. П. Основи військової психології : навчальний посібник. Харків, 2020. 272 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
2. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
3. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

4. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
5. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>
6. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf
7. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>
8. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>
9. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
10. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

План проведення заняття:

I. Вступ до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Розгляд навчальних питань практичного заняття. Закріплення основних понять теми.

Професійний стрес – це суміш стресорів, пов'язаних із роботою, особистісними характеристиками людини, та стресорів, які впливають поза організацією. Такі стресори можуть призвести до появи симптомів професійного захворювання або серйозного психічного розладу.

Причини професійного стресу можна розділити на головні й безпосередні.

Головна причина виникнення стресу пов'язана з індивідуальними особливостями людини: *психологічними, фізіологічними, професійними.*

Безпосередніми причинами можуть послужити такі події, як конфлікт із керівництвом, дефіцит часу, складнощі завдання, проблемні ситуації у процесі комунікації, наслідком яких є розвиток психічної напруженості й стресу. Найчастіше безпосередні причини пов'язані зі складністю завдання й умовами діяльності.

Додаткові фактори життя людини можуть також вплинути на виникнення або збільшення стресу. До цієї категорії можна віднести: – глобальні фактори, що впливають на стрес, – зростання безробіття, злочинність, економічні та політичні кризи; – особистісні фактори – фінансові або юридичні проблеми, сімейні конфлікти, вікові й життєві кризи, втрата близьких, зниження працездатності тощо.

До негативних наслідків професійного стресу можна віднести: – зниження працездатності, погіршення показників роботи (якісних і кількісних); – зниження адаптаційних можливостей організму; – деформації особистості: переживання самотності, спустошення, депресії, хронічна втома й вигорання; – фізіологічні проблеми, хвороби адаптації (серцево-судинні захворювання, виразкова хвороба шлунка, гіпертонія та ін.).

До числа високонапружених ситуацій у правоохоронній діяльності Л. М. Аболін відносить:

– гостроподійні ситуації (затримка злочинця, збройний опір, слідування, напад, аварійна ситуація, дорожньо-транспортна пригода і т. п.); особливо варто відзначити ситуації застосування працівником НП зброї на влучення; – ситуації агресивного вербального протистояння (у тому числі прямі загрози життю й здоров'ю співробітника НП, спроби шантажу, спроби укласти протиправну угоду, образа тощо); – ситуації підвищеного ризику, пов'язані з ухваленням рішення за дефіциту часу; підвищена відповідальність за рішення; – службові розслідування, пов'язані, насамперед, з моральною погрозою працівників; – протистояння й прихована боротьба різних підрозділів правоохоронної системи (відомча ворожнеча); внутрішньокolleктивні конфлікти зі співробітниками; конфлікти з населенням.

Посттравматичний синдром (далі – PTSD) – негативний тривалий психоемоційний стан, що є наслідком надсильного травмуючого впливу.

У клінічному плані посттравматичні стресові розлади підрозділяються на *гострі, хронічні й відстрочені*.

Гострі PTSD характеризуються фіксацією на пережитій травмі, зниженою реактивністю, когнітивними й вегетативними порушеннями, зміною настрою, виникають безпосередньо після впливу екстремальних факторів. Гострі PTSD можуть або поступово редукуватися, або перейти в хронічну форму.

Відстрочені PTSD відрізняються від гострих посттравматичних розладів певним періодом безсимптомного перебігу, що може тривати кілька місяців.

Для *хронічних розладів* характерні періодичні раптові напливи яскравих образних спогадів, безсоння, нічні кошмари, приступи паніки, порушення концентрації уваги й «провали» у пам'яті, емоційні порушення (запальність, підвищена дратівливість, гнів, почуття провини та інше).

Психопрофілактика (від гр. prophylaktikos – попереджувальний) – галузь медичної психології, завданням якої є надання спеціалізованої допомоги практично здоровим людям з метою попередження нервово-психічних та психосоматичних захворювань, а також полегшення гострих психотравматичних реакцій.

Психопрофілактика включає в себе: – психокорекційну роботу в рамках консультативних центрів, «Телефонів довіри» та інших організацій, орієнтованих на психологічну допомогу здоровим людям; – дослідження з метою виявлення груп ризику та профілактичну роботу з ними.

Психогігієна (від гр. *hygienos* – лікувальний) – галузь медичних знань, що вивчає фактори та умови навколишнього середовища, які впливають на психічне здоров'я та психічний стан людини, та розробляє рекомендації, спрямовані на збереження та зміцнення психічного здоров'я людини. Зокрема, психогігієна праці вивчає трудові процеси та особливості умов праці, що впливають на психіку людини, позитивні з яких всебічно підтримує, а негативні – усуває.

Психогігієна і психопрофілактика займаються одними й тими ж групами явищ, однак психогігієна вивчає, головним чином, сприятливі для роботи людини умови, а психопрофілактика проводить захист особистості від різноманітного шкідливого впливу.

Спеціальними завданнями психогігієни та психопрофілактики є допомога людям у кризових, стресових ситуаціях сімейного, навчального або виробничого характеру, робота з молодими та неблагонадійними сім'ями, а також вивчення взаємовідносин і психологічного середовища (зовнішнього та внутрішнього) для попередження стресових станів.

Основні прийоми саморегуляції працівників поліції під час участі в спецопераціях та несення служби в екстремальних умовах.

Психологічними дослідженнями доведено, що кожній людині притаманна своя система якостей та психодинамічних властивостей, що в комплексі визначають своєрідність виникнення відповідних негативних реакцій, психоемоційних станів. Саме цим комплексом визначається те, що дія однакових екстремальних умов та чинників викликає у одного працівника стан стресу, у іншого – внутрішньо особистісний конфлікт, у третього – фрустрацію, а у четвертого – психічний зрив. У зв'язку з цим, особливого значення набуває необхідність здійснення психологічної підтримки та відновлення психічного здоров'я, врівноваженості працівників після їх перебування в екстремальній ситуації.

Дихальні вправи. Встановлено, що нервові імпульси з дихальних центрів мозку поширюються на його кору і здатні змінювати тонус нервової системи у цілому.

Таким чином, за допомогою навчання особового складу основним типам дихання, можливо досягати різних психоемоційних станів, необхідних для збереження оптимальної працездатності та бойової готовності працівників в екстремальних умовах службової діяльності.

Основні типи дихання:

Гальмування нервової системи, умовно даний тип дихання називається «рівновага–спокій». Необхідно зробити глибокий повний вдих у звичайному темпі, на рахунок «1, 2, 3, 4, 5, 6, 7» та глибокий повний повільний видих на рахунок «1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11».

Завдяки цьому типу дихання досягається стан розслаблення, нормалізується кров'яний тиск, знижується емоційна напруга та загальний тонус центральної нервової системи.

Прискорення протікання нервових процесів. Тип дихання «мобілізація», при якому тонізується нервова система, активізується фізична та психічна діяльність, підвищується загальний рівень функціонування усього організму.

Для цього здійснюється глибокий, повний вдих у звичайному темпі, на рахунок «1, 2, 3, 4, 5, 6, 7» та різкий, енергійний видих через рот, повітря повністю „виштовхується” з легень, при цьому з гортані звучить «ХА».

Зміна тону м'язів скелетних м'язів. Скелетна мускулатура є одним з могутніх джерел стимуляції мозку. М'язова імпульсація здатна в широких межах змінювати тонус нервової системи організму. Інтенсивна короткочасна напруга м'язів сприяє підвищенню та підтримці актуальної психічної активності. Навпаки, почергова зміна інтенсивного напруження окремих м'язів на їх розслаблення призводять до гальмування активності психічних процесів, нейтралізує несприятливі психоемоційні реакції.

Візуальні образи, викликані пам'яттю, або штучно створені уявою, здатні впливати на психічний стан людини. Позитивні образи викликають приємні відчуття та емоційні стани. Навпаки, негативні по забарвленню спогади, неприємні образи викликають несприятливий психоемоційний стан у людини, що може призводити до загального зниження настрою та погіршення стану здоров'я. Відомо, що на поведінку людини суттєво впливає її уявлення про себе, зазвичай люди поведуться відповідно до того якими себе уявляють. Якщо людина уявляє себе спокійною, упевненою, повною сил та енергії, то й поведінка її здобуває аналогічні риси. Навпаки, якщо людина уявляє себе невдахою, відчуває власну неспроможність впевнено діяти, то це призводить до непрофесійних дій, поразок та незадоволення.

Вправи, що спрямовані на досягнення оптимального робочого стану працівника поліції, створення відчуття взаємопідтримки і взаємодопомоги, що дуже важливо для роботи в екстремальних умовах.

Відповідну оптимальну психологічну установку, налаштування працівника поліції перед службовим завданням або спецоперацією можливо досягнути за допомогою досить простих вправ.

Взаємна підтримка. Найбільш прості та ефективні способи психологічної взаємної підтримки в складних ситуаціях, що пов'язані з виконанням службової діяльності, зокрема це:

Тактильний контакт. Якщо Ваш товариш по службі знаходиться в стані розпачу, розгубленості необхідно просто наблизитись до нього та торкнутись його руки, похлопати по плечу.

Візуальний контакт. Контакт очима дозволяє опосередковано висловити свою підтримку, співчуття, співучасть, готовність прийти на допомогу тощо.

Вербальний контакт. Дозволяє підняти загальний настрій у колективі, зняти емоційну напругу, достатньо підбадьорити колег, сказати декілька доброзичливих жартівливих фраз, можливо використання анекдотів тощо.

Групове налаштування на ефективні дії в екстремальних ситуаціях. Наприклад, перед виконанням службового завдання всім колективом зібратися, встати в коло, взяти один одного за руки, або притиснутись пліч опліч, мовчки, дивлячись один одному в очі, прислухатись до свого стану та намагатись відчувати інших. Такі ритуали не повинні займати дуже багато часу та спрямовані на створення злагодженості в діях окремих працівників, укріплення в них відчуття групової приналежності.

Індивідуальне налаштування на ефективність діяльності в екстремальних ситуаціях. Вправу рекомендується виконувати перед будь-якою психологічно напруженою ситуацією, що вимагає самовладання, впевненості у своїх силах, свідомого керування ситуацією на самому початку виникнення несприятливого емоційного стану.

Вправа «Прес» (тривалість 10-15 хвилин):

- уявіть, що усередині Вас, на рівні грудей, могутній прес.
- зробіть короткий енергійний вдих, чітко відчуйте в грудях цей прес, його вагу, міць;
- зробіть повільний, тривалий видих, уявіть, що прес опускається вниз, при цьому видавлює психічну напругу з Вашого тіла та виводить через ноги в землю, витісняє хвилювання, тривогу, невпевненість, що накопичилась у середині Вас;
- з кожним вдихом Ви наповнюєтесь внутрішньою силою, упевненістю у собі, відчуваєте професійну готовність до виконання надзвичайно відповідального завдання;
- наприкінці вправи прес якби вистрілює залишки негативних переживань у землю;
- Ви повні сили та могутності, Ви відчуваєте рішучість, впевненість, повну бойову готовність до виконання складного завдання.

Важливим аспектом успішної професійної діяльності, підтримка належної ефективності діяльності за будь-яких обставин є уміння сконцентруватися.

Порядок виконання вправ на концентрацію.

1) Залишіться на самоті в приміщенні, службовому кабінеті, кімнаті.

2) Сядьте на табуретку, стілець (тільки боком до спинки, щоб не спиратися на неї). Розташуйтеся якомога зручніше, щоб Ви могли бути нерухомим протягом певного часу.

3) Покладіть руки на коліна долонями уверх, очі закрийте та залиште їх закритими до закінчення вправи, увага не повинна відволікатися на сторонні предмети.

4) Виконуйте вправи на концентрацію протягом 5-10 хвилин. Після закінчення вправи, проведіть долонями по очам, не поспішаючи, відкрийте очі та потягніться всім тілом, спокійно посидьте на стільці. Приступайте до виконання поточних справ.

5) Пропонується декілька варіантів вправ на концентрацію:

Варіант А. Концентрація на диханні.

Дихайте через ніс спокійно, вільно, при цьому намагайтеся зосередитися лише на процесі дихання. Відмітьте – температура повітря, що вдихається Вами, дещо прохолодніше за те повітря, яке Ви видихаєте. Спостерігайте тільки за процесом дихання. Вдих – видих, вдих – видих... Думки наче зупинились, увага цілком сконцентрована на диханні.

Варіант Б. Візуальна концентрація.

Уявіть крапку, сконцентруйте на ній увагу, намагайтеся чітко «побачити» її на внутрішньому полі зору. Обведіть уявну крапку колом, намагайтеся чітко побачити коло та крапку у його центрі.

Після цього обведіть намальоване уявне коло, більшим за розміром колом, при цьому крапка має залишитись у центрі обох кілець. Сконцентруйте увагу на цьому процесі. «Намалюйте» до 5-10 уявних кілець.

Варіант В. Концентрація уваги за допомогою рахунку.

Подумки повільно рахуйте від 1 до 10. На внутрішньому полі зору намагайтеся чітко уявляти кожну цифру. Поки не вдалося «намалювати» на внутрішньому полі зору одну цифру, до рахунку іншої переходити забороняється. У разі, якщо думки почнуть розсіюватися, виникнуть проблеми з концентрацією уваги і Ви будете не в змозі зосередитися на рахунку, почніть рахувати спочатку. Повторюйте рахунок протягом декількох хвилин.

Варіант Г. Концентрація на слові. Оберіть будь-яке коротке слово, що викликає у Вас емоції необхідні для професійного налаштування, зокрема:

- для розслаблення необхідно викликати позитивні емоції, це можливо зробити за допомогою слів «спокій», «сон», «радість», «мир», «щастя» тощо;
- під час зростання дратівливості або імпульсивності, що заважає впевнено та професійно діяти, допоможуть слова «рівновага», «спокій» «впевненість» тощо;
- у разі виникнення нерішучості, розгубленості в ситуації що вимагає активних зважених дій, допоможе слово «сила», «могутність», «швидкість», «блискавка».

Зосередьтеся на «своєму» слові, що відтепер стане вашим персональним гаслом при концентрації уваги та досягненні бажаного професійного результату. Виконуйте концентруючи вправи протягом декількох хвилин, поки не досягнете бажаного ефекту.

Прийоми, що дозволяють підтримати належну ефективність діяльності:

Нейтралізація дратівливості, знервованості. Якщо будь-які дрібниці починають Вас дратувати, емоційна сфера стає мало контрольована, Ви відчуваєте нервову безсилля, неможливість щось зробити, Вам усе заважає, знижується здатність до концентрації уваги та ефективність професійної діяльності, Ви починаєте безпричинно сердитись, допускаєте прояви вербальної агресії до оточуючих тощо. Рекомендуємо провести вправу на досягнення стану рівноваги.

Вправа «Емоційна рівновага» (триває близько 10-15 хвилин), дозволяє виправити несприятливий для службової діяльності психологічний стан. Необхідно:

- вийти на свіже повітря або усамітнитися в службовому кабінеті;
- глибоко та повільно вдихніть (на рахунок «1, 2, 3, 4, 5, 6, 7»), затримайте повітря на 3-4 секунди, потім повільно та повно видихніть повітря (на рахунок «1-11»), повторіть такий цикл дихання декілька раз;
- з початку намагайтеся сконцентрувати свою увагу на процесі дихання, відчуті його (як під час вдиху – повітря проходить через ніс, наповнює Ваші легені, як спочатку зростає напруга у грудях та, як відпрацьоване повітря виходить на зовні, відмітьте наскільки повно повітря видихається з легень, груди розслаблюються);
- потім намагайтеся уявляти, *як з кожним вдихом* Ваші легені наповнюються чистим свіжим повітрям, Ви наповнюєтесь спокоєм, налаштовуєтесь на робочий лад, зростає концентрація Вашої уваги, Ви відновлюєте належну працездатність, а *з кожним видихом* знижується стан дратівливості, напруга зникає та розчиняється на зовні;
- відчуйте, як розслаблення та спокій заповнює все Ваше тіло, Ви спокійний і врівноважений, Ви добре тренований, кваліфікований працівник, Ви добре знаєте свої задачі та здатні виконати свої обов'язки найкращим чином;
- відчуйте рівновагу та впевненість, зафіксуйте цей стан у свідомості;
- зробіть глибокий вдих на рахунок «1-7» та різкий видих (повторіть такий цикл дихання декілька раз);
- поверніться до виконання службових обов'язків.

Зниження психічної активності. Для цього необхідно досягти м'язового розслаблення, так званої релаксації. У відповідь на негативні впливи зовнішнього середовища (особливо в екстремальних умовах, де є потреба очікувати розгортання несподіваних ситуацій, надзвичайних подій) організм людини максимально мобілізується для забезпечення фізичної безпеки, м'язи перебувають у тонусі, що призводить до передчасного виснаження резервів організму. Тому, для зниження психічної напруги, організму необхідно дозволити реалізувати м'язову напругу, що виникла внаслідок захисної реакції на стрес. У подібних випадках потрібно зробити курс інтенсивного м'язового навантаження.

Зняття психічної напруги допоможуть:

- Інтенсивна серія фізичного навантаження (20-30 присідань, або максимальна кількість віджимань від підлоги на долонях, пальцях або кулаках).
- Диференційований експрес-аутотренінг, під час якого, шляхом уявлення та навіювання, необхідно максимально розслабити ті групи м'язів, робота яких у даний момент не потрібна (наприклад, якщо при ходьбі напружуються переважно м'язи ніг, то потрібно розслабити м'язи обличчя, плечей, рук).
- Активна м'язова релаксація, досягається шляхом почергового максимального напруження певної групи м'язів та їх розслаблення. Зауважимо, що напруження м'язів здійснюється виключно під час вдиху, а розслаблення – під час видиху. На кожную групу м'язів зробіть 2-3 підходи напруження та розслаблення м'язів.

– Сядьте зручно, сконцентруйте увагу на відчуттях розслаблення, що розтікається по тілу.

Порядок напруження м'язів наступний:

1) Руки. Глибоко та повно вдихніть, при цьому інтенсивно стискайте кулаки, максимально напружуйте м'язи пальців, аж до тремтіння, після чого розслабте м'язи та видихніть повітря.

2) Кулаки сильно притисніть до грудей, напружтесь, а потім розслабтесь.

3) Плечі підніміть як можна вище у напрямку до стелі, напружтесь та розслабтесь;

4) Голову закиньте назад, як би сильно притисніть її до спини, потім розслабтесь;

5) Підборіддя сильно притисніть до грудей, розслабтесь;

6) Обличчя. Напружуйте та розслаблюйте м'язи лоба (підніміть максимально високо брови), повік (сильно заплющте очі), щелеп та щік (розтягніть губи у посмішці), губи витягніть у трубочку тощо;

7) Напружуйте живіт, надувайте повітрям та повільно виштовхуйте повітря, розслабтесь;

8) Підніміть паралельно полу ноги, витягніть носки, напружте м'язи ніг, потім розслабтесь.

Зняття втоми, активізація діяльності. За оцінкою фахівців, позіхання дозволяє майже миттєво збагатити кров киснем і звільнитися від надлишку вуглекислоти в організмі. Відомо, що в Японії працівники електротехнічної промисловості організовано позіхають через кожні 30 хвилин.

М'язи шиї, обличчя, ротової порожнини, що напружуються в процесі позіхання, прискорюють кровообіг у судинах головного мозку. Позіхання, поліпшує кровопостачання легень, виштовхуючи кров з печінки, підвищує тонус усього організму, створює імпульс позитивних емоцій. Після позіху настає розслаблення м'язів обличчя, гортані, з'являється почуття спокою та гарного настрою.

Вправа «Позіхання», для виконання вправи:

– залиштеся на самоті, закрийте очі;

– якомога ширше відкрийте рот, напружте ротову порожнину, якби вимовляючи низьке розтягнуте «у-у-у»;

– одночасно уявіть, що в роті утворилася порожнина, дно якої опускається вниз;

– позіхання виконується з одночасним потягуванням усього тіла, солодко, як у дитинстві;

– підвищенню ефективності позіхання сприяє посмішка, що підсилює розслаблення м'язів обличчя і формує позитивний емоційний імпульс.

Вправа «Видихання втоми» (виконується близько 20 хвилин):

– ляжте на спину, розслабте м'язи тіла, рук, ніг, шиї, обличчя, закрийте очі;

– установіть повільне та ритмічне дихання, сконцентруйте на ньому увагу;

– уявіть, що з кожним вдихом Вас наповнює життєва сила свіжого повітря, Ви відчуваєте гармонійну енергію, що пронизує усе тіло, свіже повітря наповнює м'язи Вашого тіла легкістю, бадьорістю та енергійністю;

– з кожним повільним видихом уявляйте, що утома витікає, випускається, як повітря з кульки, з Вашого тіла та розчиняється у природному середовищі;

– наприкінці вправи, декілька раз зробіть глибокий повільний вдих та різкий видих, потягніться всім тілом, відкрийте очі, приступайте до виконання службових обов'язків.

Досягнення позитивного робочого настрою, підтримка бадьорості. Мімічна мускулатура здатна впливати на емоційний стан людини, тому привчайте себе підтримувати постійно приємний вираз обличчя. З метою зняття психічної напруженості рекомендуються наступні вправи:

Необхідно «включити» уявне дзеркало, подивитися зі сторони на себе та розслабити м'язи обличчя.

Проведіть рукою по м'язах шиї, якщо вони напружені, зробіть кілька нахилів і обертальних рухів головою, промасажуйте шию.

Потім легко промасажуйте м'язи від плеча до вуха, потріть подушечками пальців завушні бугри. Це дозволить поліпшити приплив крові до голови і допоможе зняти нервову напругу.

Періодично, затримуючи подих, надувайте щоки, робіть ковтальні рухи. Після вдиху проведіть рукою по обличчю, якби забираючи залишки тривоги та роздратування.

Сядьте прямо, розслабтесь, потім підніміть куточки губ, наче «одягніть» посмішку на обличчя, зафіксуйте її на кілька хвилин. Відчуйте, як посилюються приємні відчуття радості та бадьорості, загальний настрій покращується, зростає активність.

2. Основні прийоми саморегуляції в стресовій ситуації.

3. Особливості надання першої психологічної допомоги особам, які пережили стресову подію.

Алгоритм проведення тренінгу:

1) Розминка «РАДОЩІ ЖИТТЯ».

Мета впровадження: налагодження групової взаємодії та налаштування на подальшу роботу, створення позитивного клімату.

2) Вправа «ПРИЙОМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ»

– Дихальні вправи.

– Зміна тонуусу скелетних м'язів.

– Візуальні образи.

– Вправи, що спрямовані на досягнення оптимального робочого стану працівників.

– Взаємна підтримка.

– Групове налаштування на ефективні дії в екстремальних ситуаціях.

– Індивідуальне налаштування на ефективність діяльності в екстремальних ситуаціях.

3) Вправа «Прес»:

Порядок виконання вправ на концентрацію.

Пропонується декілька варіантів вправ на концентрацію:

Варіант А. Концентрація на диханні.

Варіант Б. Візуальна концентрація.

Варіант В. Концентрація уваги за допомогою рахунку.

Варіант Г. Концентрація на слові.

- Прийоми, що дозволяють підтримати належну ефективність діяльності;
- Нейтралізація дратівливості, знервованості.
- Вправа «Емоційна рівновага»
- Зниження психічної активності.
- Зняття втоми, активізація діяльності.
- Досягнення позитивного робочого настрою, підтримка бадьорості.

4) Вправа «ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА».

Здобувачі освіти опрацьовують в групах по 2-3 чоловіки основні прийоми надання першої психологічної допомоги особам, які пережили стресову подію. Результати представляють у вигляді розіграшу події при певних обставинах практичної діяльності за власною фабулою. Далі слідує обговорення найкращих алгоритмів й проблемних питань.

5) Вправа «ПСИХОТЕХНІКИ НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ».

1. Модель індивідуального кризисного втручання (Дж. С. Еверлі).
2. Протокол надання першої психологічної допомоги (Н. Агазаде).
3. Протокол надання першої психологічної допомоги (Б. Рафаель).
4. Протокол надання ППД в гострих стресових ситуаціях (О. Гершанов).
5. Перша психологічна допомога. Покрокове керівництво для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України.
6. Протокол надання першої психологічної допомоги (І. Пінчук).
7. Перша ментальна допомога в стресовій ситуації (М. Фархі).

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Тема № 5. Особливості психічних станів в діяльності працівника поліції в умовах воєнного стану

Семінарське заняття. Особливості психічних станів в діяльності працівника поліції в умовах воєнного стану

Навчальна мета заняття: визначити сутність поняття «психічний стан», розглянути особливості психічних станів в діяльності працівників поліції в екстремальних умовах та умовах воєнного стану, зокрема, приділяючи увагу, особливостям негативних психічних станів.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Психологічна готовність людей до надзвичайних ситуацій.
2. Стадії зміни психічного стану та відновлення після впливу екстремальних факторів. Психологічні стани бойового стресу.
3. Стан шоку (бойовий шок).
4. Надзбудження (бойовий стрес).
5. Втома (бойове виснаження).
6. Вихід із травми.
7. Адаптація до екстремальної ситуації. Гостра реакція на стрес.
8. Реактивний (психогенний) ступор. Реактивне психогенне збудження.
9. Істеричні психози.
10. Психогенні депресії.
11. Непсихотичні психогенні розлади.
12. Прояви бойової психічної патології.
13. Психологічні стани та перша психологічна допомога особам, які пережили стресову подію.

Методичні вказівки

Відповідаючи на *перше питання*, варто усвідомлювати, що психологічна готовність допомагає людині найбільш раціонально використовувати власні можливості, особистісні якості, уміння й навички під час виконання професійних функцій, вносити необхідні зміни у свою діяльність задля підвищення її ефективності.

Одним з важливих показників психологічної готовності людини до професійної діяльності є характеристика її емоційного стану. Емоції, що виникають у процесі здійснення професійної діяльності, істотно впливають на якість професійних дій. Емоційні властивості (наприклад реактивність, збудливість, урівноваженість, загальний емоційний тонус, сила емоційних реакцій та їхній зовнішній вияв – експресивність), особливості реагування на інтенсивні зовнішні подразники залежать від індивідуально-психологічних і типологічних характеристик конкретної людини: конституції, типу темпераменту, стану нервової системи, чутливості до впливів тощо.

Формування психологічної готовності здійснюється завдяки комплексу

цілеспрямованих і систематизованих заходів у межах психолого-педагогічного процесу у відповідних органах та підрозділах. Основними завданнями психологічної підготовки слід вважати:

- 1) виховання почуття обов'язку, відповідальності;
- 2) забезпечення особового складу системою знань і уявлень про особливості й умови діяльності, їхні вимоги до особистості;
- 3) формування в працівників умінь і навичок виконання службових обов'язків у напружених та складних умовах;
- 4) розвиток емоційно-вольової стійкості, здатності до ефективної саморегуляції в разі ускладнення ситуації;
- 5) формування вміння реально оцінювати рівень власної підготовленості до виконання професійних завдань, прогнозувати результати діяльності, коригувати свої вчинки.

Стан безпосередньої готовності формується й закріплюється за допомогою тренувань і спеціальних вправ (вирішення ситуаційних завдань, моделювання ситуацій, наближених до реальних).

Готують до *другого питання*, варто звернути увагу на те, що у професійній діяльності працівників поліції можна виділити такі *різновиди екстремальних умов та ситуацій*:

- 1) *швидкоплинна* – пов'язана з необхідністю діяти в умовах жорсткого дефіциту часу, у швидкому темпі, що вимагає високого рівня організованості і супроводжується значним психологічним навантаженням (затримання злочинця, участь у ліквідації наслідків катастрофи);
- 2) *довготривала* – потребує постійної готовності до можливої небезпечної дії за загальних монотонних умов праці (чекання виклику на виїзд, перебування в засідці);
- 3) *викликана необхідністю перевірки інформації* – повідомлення, метою якого є дезінформування про вчинений злочин, про можливу небезпеку (пожежу, мінування тощо);
- 4) *викликана «невизначеністю»* – потребує вибору одного з варіантів поведінки, однаково значущих для працівника (виконати службовий обов'язок або не втручатися в події задля власної безпеки);
- 5) *спричинена суб'єктивними обставинами*, тобто самим працівником (відволікання чи нестійкість уваги тощо).

Проблема психічних станів і реакцій є однією з маловивчених і складних у психологічній науці, особливо в її прикладних розділах, пов'язаних із професійною діяльністю людини в екстремальних умовах.

Психічні стани – це особлива психологічна категорія, що відрізняється від психічних процесів і психічних особливостей особистості та водночас впливає на них, ними ж і детермінується. У класичному поділі психічних явищ вони виділені за ступенем зменшення динамічності, лабільності та швидкості їхніх змін: процеси, стани і властивості.

Дослідники класифікують *психічні стани* за *спрямованістю і силою прояву* на чотири умовні групи:

1. *Позитивні психічні стани, що проявляються в активній формі*: стан

бойової готовності, активності, піднесення, напруженості, психічної стійкості.

2. *Психічні стани пасивної форми*: стан заспокоєності, передбойової (післябойової) апатії, неувважності, незібраності, зайвої стриманості.

3. *Негативні психічні стани активної форми*: передбойова (передстартова) «лихоманка», паніка, підупадок сил, стрес, страх.

4. *Негативні психічні стани пасивної форми*: ригідність, фрустрація, синдром нав'язливості (смерті, неминучості поранення), завдання шкоди здоров'ю (отримання травм), тривога, занепокоєння.

Стрес в екстремальних умовах супроводжується енергійною мобілізацією організму і викликає значні зміни в серцево-судинній, дихальній, м'язово-руховій та ендокринній функціях. *Помірний стрес* сприяє мобілізації фізичних і психічних можливостей, захисних сил організму, активізує інтелектуальні процеси. Відповідно, тривала й інтенсивна дія негативних екстремальних чинників, висока їх значущість для працівника поліції здатні породжувати непродуктивні стресові стани, зокрема дистрес. У разі *дистресу* спостерігаються безпорадність, безсилля, безнадійність, пригніченість, що часто супроводжуються порушенням психічних процесів – відчуттів, сприйняття, пам'яті, мислення; виникненням негативних емоцій (страх, байдужість, агресивність); порушенням координації рухів (метушливість, тремор, заціпеніння); тимчасовими або тривалими особовими трансформаціями (пасивність, втрата волі до життя та впевненості в успіху, недовіра до колег тощо).

Готуючись до *питань 3-12* варто розкрити основні психічні стани, у яких можуть перебути працівники поліції в екстремальних умовах та умовах воєнного стану, зокрема: стан шоку (бойовий шок); надзбудження (бойовий стрес); втома (бойове виснаження); вихід із травми; адаптація до екстремальної ситуації; гостра реакція на стрес; реактивний (психогенний) ступор; реактивне психогенне збудження; істеричні психози; психогенні депресії; пепсихотичні психогенні розлади; прояви бойової психічної патології.

Готуючись до *тринадцятого питання*, варто запам'ятати покрокове керівництво першої психологічної допомоги:

1. Переведіть хелпера в небезпечніше місце та захистіть його від картин, звуків або запахів, які викликають тривогу.

2. Захистіть хелпера від нав'язливої уваги сторонніх осіб, журналістів, а також від колег.

3. Переконайтеся, що хелперу не холодно. У разі необхідності запропонуйте йому плед, а також (можливо) місце для відпочинку. Надайте йому їжу та напої.

4. Якщо вам потрібно піти, попросіть колегу, щоб він залишився з хелпером.

5. Дізнайтеся у хелпера, що трапилось. Вислухайте його розповідь, а також зверніть увагу на його тривоги та відчуття. Якщо він не хоче говорити, просто залишайтеся поруч.

6. Підбадьорте хелпера, сказавши, що його реакція нормальна.

7. Дізнайтеся, чи є у нього хтось вдома, хто може про нього подбати або поговорити з ним. Допоможіть йому зв'язатися з близькими.

8. Надайте йому конкретну інформацію про те, де і як він може отримати певні послуги або ресурси.

Питання цільових виступів

1. Що таке екстремальна ситуація?
2. Обґрунтуйте необхідність формування психологічної готовності працівників поліції до дій в екстремальних умовах.
3. Чим відрізняються дії поліцейських при виконанні службових обов'язків в звичайній та екстремальній ситуаціях?
4. Розкрийте стадії зміни психічного стану та відновлення після впливу екстремальних факторів.
5. Розкрийте зміст поняття «реактивний ступор».
6. Дайте характеристику методів психологічної допомоги особам, які пережили стресову подію.

Теми рефератів

1. Психологічна готовність людей до надзвичайних ситуацій.
2. Стадії зміни психічного стану та відновлення після впливу екстремальних факторів. Психологічні стани бойового стресу.
3. Стан шоку (бойовий шок).
4. Надзбудження (бойовий стрес).
5. Втома (бойове виснаження).
6. Вихід із травми.
7. Адаптація до екстремальної ситуації. Гостра реакція на стрес.
8. Реактивний (психогенний) ступор. Реактивне психогенне збудження.
9. Істеричні психози.
10. Психогенні депресії.
11. Непсихотичні психогенні розлади.
12. Прояви бойової психічної патології.
13. Психологічні стани та перша психологічна допомога особам, які пережили стресову подію.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О., Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с.
<https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>

2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL:

http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_probl_sychas_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvz_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216

3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Перша психологічна допомога : посібник для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України. Київ, 2017. URL: <https://cutt.ly/7ejiTv9R>

7. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

8. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

9. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

10. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків : Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

11. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

Тема № 5. Особливості психічних станів в діяльності працівника поліції в умовах воєнного стану

Практичне заняття. Особливості психічних станів в діяльності працівника поліції в умовах воєнного стану

Навчальна мета заняття: визначити сутність поняття «психічний стан», розглянути особливості психічних станів в діяльності працівників поліції в екстремальних умовах та умовах воєнного стану, зокрема, приділяючи увагу, особливостям негативних психічних станів.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Психологічна готовність людей до надзвичайних ситуацій.
2. Стадії зміни психічного стану та відновлення після впливу екстремальних факторів. Психологічні стани бойового стресу.
3. Стан шоку (бойовий шок).
4. Надзбудження (бойовий стрес).
5. Втома (бойове виснаження).
6. Вихід із травми.
7. Адаптація до екстремальної ситуації. Гостра реакція на стрес.
8. Реактивний (психогенний) ступор. Реактивне психогенне збудження.
9. Істеричні психози.
10. Психогенні депресії.
11. Непсихотичні психогенні розлади.
12. Прояви бойової психічної патології.
13. Психологічні стани та перша психологічна допомога особам, які пережили стресову подію.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О., Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с.
<https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>
2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_probl_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvs_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216
3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М.,

Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>

7. Перша психологічна допомога : посібник для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України. Київ, 2017. URL: <https://cutt.ly/7ejiTv9R>

8. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

9. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

10. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

11. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

12. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

План проведення заняття:

I. Вступ до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Розкрийте сутність першої психологічної допомоги особам, які пережили стресову подію, керуючись керівництвом першої психологічної допомоги:

1) Переведіть хелпера в небезпечніше місце та захистіть його від картин, звуків або запахів, які викликають тривогу.

2) Захистіть хелпера від нав'язливої уваги сторонніх осіб, журналістів, а також від колег.

3) Переконайтеся, що хелперу не холодно. У разі необхідності запропонуйте йому плед, а також (можливо) місце для відпочинку. Надайте йому їжу та напої.

4) Якщо вам потрібно піти, попросіть колегу, щоб він залишився з хелпером.

5) Дізнайтеся у хелпера, що трапилось. Вислухайте його розповідь, а також зверніть увагу на його тривоги та відчуття. Якщо він не хоче говорити, просто залишайтеся поруч.

6) Підбадьорте хелпера, сказавши, що його реакція нормальна.

7) Дізнайтеся, чи є у нього хтось вдома, хто може про нього подбати або поговорити з ним. Допоможіть йому зв'язатися з близькими.

8) Надайте йому конкретну інформацію про те, де і як він може отримати певні послуги або ресурси.

2. Опанувати навички психологічної самодопомоги.

Важливо знайти час для відпочинку та осмислення пережитого. Кризова ситуація та потреби людей, із якими ви зіткнулися, – це важке випробування, і перенести їх біль і страждання нелегко. Після надання допомоги в кризовій ситуації знайдіть час відпочити та подумати про пережите.

Щоб відновити сили, скористайтеся такими порадами:

- Поговоріть про пережите під час надання допомоги в кризовій ситуації з керівником, колегою або з кимось ще, кому довіряєте.

- Віддайте собі належне за все, що зробили, щоб допомогти іншим, навіть якщо це була незначна допомога.

- Навчіться осмислювати пережите та розуміти, що вам вдалося зробити добре, а що не дуже, а також тверезо оцінювати межі ваших можливостей в обставинах, що склалися.

- За можливості знайдіть час, щоб відпочити та розслабитися, перш ніж знову приступити до роботи та виконання своїх повсякденних обов'язків.

- Правильно харчуйтеся, обмежте споживання алкоголю й тютюну та займайтеся фізичними вправами для зняття напруги.

- Творча діяльність також може бути самодопомогою. Малюйте, займайтеся живописом, пишіть, грайте на музичних інструментах. Іноді легше висловити почуття, роблячи щось, а не розмовляючи.

- Якщо у вас труднощі зі сном або ви відчуваєте тривогу, добре обговорити це з кимось, кому можна довіряти. Намагайтеся не вживати кофеїну перед сном і лягайте раніше, ніж зазвичай, почитайте перед сном – це теж може допомогти.

- Якщо важко сконцентруватися на обов'язках, які вимагають уваги та сил, після важкої ситуації, повідомте про це своїм колегам і керівникам. Пам'ятайте, що для опрацювання того, що сталося, потрібен час.

- Подбайте про своє фізичне та психічне здоров'я.

- Намагайтеся достатньо відпочивати та спати. Використовуйте прийоми подолання стресу, наприклад, медитацію та релаксацію.

- Правильно та регулярно харчуйтеся. Займайтеся спортом або йогою. Підтримуйте зв'язок із близькими. Поговоріть про свої переживання та почуття з колегами.

- Робіть паузи між завданнями. Не потрібно одразу починати виконання наступного завдання, ледь закінчивши попереднє. Важко одразу переключитися на інше завдання та продовжувати працювати ефективно. Дайте вашому мозку час на перемикавання. Цю паузу, навіть якщо вона невелика, можна використати особисто для себе. Відкиньте всі попередні думки та трохи розслабтеся. Це дозволить вам ефективніше долучитися до нового процесу роботи.

- Час, проведений в дорозі на роботу, можна використовувати у своїх цілях – можна почитати або послухати цікаву для вас книжку, навчальний курс, наприклад, іноземної мови.

- Пам'ятайте про цінність ранку. Ранок – це найзручніший час, який можна використовувати для себе. У цей час ніхто вам не зателефонує, мінімум сторонніх шумів і відволікаючих чинників. Виділіть собі час до сніданку для занять медитацією або гімнастикою. Такі вправи легко виконуються в ранкові години та дають позитивний заряд на весь день.

- Ваш час має належати тільки вам. Забудьте про мобільний телефон та й про звичайний тех на той час, який по праву має бути вашим. Вимкніть їх у вільний час.

- Використовуйте свій час на себе. Отримавши нарешті вільний час, ми часто бездумно його розтрачуємо перед телевізором. Це заняття не принесе користі. Використовуйте цей час для творчого зростання. Займіться оздоровленням свого організму. Це принесе вам радість і створить передумову для того, щоб викроїти ще більше особистого часу в майбутньому. Провівши час із користю, ви відчуєте, що добре відпочили, та будете почувати себе задоволеними. Якщо через декілька тижнів вам ще важко справлятися зі своїми реакціями, вас переповнюють важкі думки або спогади про те, що сталося, ви стали нервовим, вам сумно, ви погано спите, зловживаєте алкоголем або вживаєте інші психоактивні речовини, не займайтеся самолікуванням, а зверніться за професійною допомогою.

3. Опанувати правила підтримуючого спілкування.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Тема № 6. Конфлікти у професійній діяльності працівників поліції

Семінарське заняття. Конфлікти у професійній діяльності працівників поліції

Навчальна мета заняття: оволодіти знаннями щодо особливостей конфліктів в професійній діяльності поліції та поліцейському колективі; аналізу конфліктів, стадій їх розгортання, профілактики та вирішення; гендерно-чутливого підходу, розумінням власних гендерних стереотипів та формувати установку на подолання гендерної упередженості.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття про конфлікти у психології.
2. Конфліктологічна компетентність, конфліктостійкість та конфліктологічна культура працівника поліції.
3. Конфлікти в діяльності поліції: поняття, види та способи їх вирішення.
4. Прогнозування та вирішення конфлікту.
5. Поняття гендеру. Психологічні відмінності між чоловіками і жінками.
6. Представництво жінок в правоохоронних органах.
7. Гендерні особливості злочинності в Україні.
8. Конфлікти в поліцейських колективах: причини, заходи з їх попередження і вирішення.
9. Гендерні особливості конфліктів у професійній діяльності поліцейського.

Методичні вказівки

Відповідаючи на *перше питання* «Поняття про конфлікти у психології», слід почати з огляду сфери конфліктології й місця психології конфлікту у поліцейській діяльності. Далі варто проаналізувати розмаїття визначень конфлікту, пояснити це явище. Розглянути як пов'язаний конфлікт із проявами фрустрації та криз. Відмітити, що сукупність сучасних конфліктів в житті людини, фахівця, на наш погляд, складає так званий конфліктний простір особистості й перейти до розгляду чинників конфлікту (факторів впливу) соціального, культурологічного та психологічного походження.

Надалі слід зробити висновок, що якщо людина суб'єктивно не прийме рішення про початок конфліктної протидії, конфлікту не буде. Отже, варто говорити про незаперечне визнання відповідальності самих опонентів (активних учасників) за розв'язання, динаміку та результати конфлікту. Саме від їх мотивації, інтересів, поведінкових моделей та когнітивно-перцептивних особливостей на початкових стадіях протиріччя залежить подальше розгортання ситуації, саме вони вирішують, чи буде надалі розвиватися конфронтація їх взаємодії. Потім необхідно перейти до структурно-психологічного аналізу конфлікту.

Слід наголосити на тому, що для прогнозування, оцінювання і визначення раціональних технологій, методів і форм управління конфліктами, необхідно мати

уявлення про динаміку їх проходження. Це поняття можна визначити як процес поетапного розвитку конфлікту. Динаміка конфлікту – процес його зміни. Отже, далі варто розглянути стадії конфлікту:

- А. передконфліктна ситуація (латентний період); інцидент;
- В. ескалація;
- С. кульмінація;
- Д. завершення конфлікту;
- Е. постконфліктна ситуація.

Розкрити їх зміст, навести приклади. Фази конфлікту безпосередньо пов'язані з його етапами і відображають динаміку конфлікту насамперед з погляду зору реальних можливостей його вирішення.

Проаналізувати основні фази конфлікту:

- 1) початкова фаза;
- 2) фаза підйому;
- 3) пік конфлікту;
- 4) спад конфлікту.

Аби розкрити *друге питання* «Конфліктологічна компетентність, конфліктостійкість та конфліктологічна культура працівника поліції» необхідно почати з того факту, що вміння виявляти причини протиріч, передбачати конфліктні ситуації, керувати поведінкою людей, що беруть участь в конфлікті, є важливою професійною якістю поліцейських. Необхідною умовою ефективного розв'язання конфлікту є: розвиток у поліцейського конфліктологічної компетентності та конфліктостійкості. Однією зі складових професійної культури працівників поліції є конфліктологічна культура. Розкрити їх зміст та ознаки. Далі уваги тут заслуговує такі риси особистості поліцейського, як конфліктність й конфліктостійкість. Зазначити, що вони є специфічним проявом психологічної стійкості. Розкрити типи конфліктних особистостей, а саме: демонстративний тип; ригідний; некерований; суперточний; «безконфліктний». Дати характеристику конфліктостійкості.

Розглядаючи *третьє питання*, необхідно усвідомити, що конфлікти можуть виникати у будь-якій сфері діяльності людини. Не є виключенням і правоохоронна діяльність, включно і діяльність органів Національної поліції України. Учені надають таке визначення терміну «конфлікт»: це важко розв'язуване протиріччя, що викликане несумісністю поглядів, інтересів, цілей, потреб співробітників поліції; воно перешкоджає їх ефективній діяльності і пов'язане з негативними емоційними переживаннями.

Виокремлюють такі види конфліктів:

1. Системний – він відбувається в результаті загострення внутрішніх суперечностей, характерних для будь-якої соціальної системи. При цьому головним є те, що починають руйнуватися внутрішньо системні або функціональні зв'язки між компонентами системи, результаті чого ці складові елементи вступають у суперечність із системою чи один з одним.

2. За сферами прояву (за суб'єктами конфліктів і сфер життєдіяльності суспільства): економічні, політичні, культурні, соціальні, міжнародні та ін.

3. За ступенем гостроти: агоністичні (примиримі) та антагоністичні (непримиримі). Упущені можливості розв'язання агоністичних конфліктів досить часто зумовлюють їх перехід у хронічну форму або ж переростання в антагоністичні.

4. За іншими ознаками: юридичні, побутові, матеріальні, духовні (в основі класифікації лежать кількість учасників, мотивація їх вчинків, ресурси, ступінь урегульованості відносин та ін.)¹.

У правоохоронній сфері, юридичній практиці (як і інших сферах людського буття) конфлікти можуть розвиватися на основі:

- розходження членів колективу у поглядах, їх симпатіях і антипатіях і т. ін.;
- відмінностей і протиборства окремих думок, стилю життя, інтересів і індивідуальних особливостей; розходження етичної та психологічної культури.

Конфлікту притаманна така структура:

- об'єкт (це труднощі організаційного або професійного характеру, особливості оплати праці, особисті стосунки конфліктуючих сторін);
- суб'єктами конфлікту є його сторони – учасники-опоненти (особи, група осіб, організація);
- цілі – суб'єктивні мотиви учасників конфліктної ситуації (наприклад, установки слідчого на вирішення справи, що не збігається з конфліктуючою стороною; їх мотиви діяти так, а не інакше, що обумовлено специфікою їх переконань, інтересів, бажань);
- привід, причини – безпосередній привід (якийсь випадок, провокація), що слід відрізняти від причин (явищ, що викликають виникнення іншого явища) справжніх, нерідко прихованих.

Слід зазначити, що при відповідному досвіді дій у конфліктних ситуаціях потенційні конфлікти можуть бути: а) попереджені (недопущені); б) дозволені; в) використані для покращення відносин з іншими людьми і їх самовдосконалення. Завдання поліцейського полягає не у тому, щоб уникнути конфлікту, а намірі розпізнати його і знайти, запропонувати конструктивне рішення

Розглядаючи *четверте питання*, необхідно усвідомити, що прогнозування та вирішення конфлікту є величезним мистецтвом. Важливо в процесі оволодіння цим мистецтвом не допустити суттєві помилки. Оскільки: конфлікт = проблема + конфліктна ситуація + учасники конфлікту + інцидент, то, зрозуміло, що для того аби прогнозувати конфлікт, патрульному поліцейському необхідно знати та вміти визначати:

- Чи є проблема?
- В якому напрямку розвивається конфліктна ситуація?
- Хто потенційні учасники можливого конфлікту, чи спроможні вони його спровокувати?
- Яка ймовірність виникнення конфлікту?

Тому, найпростіші дії щодо прогнозування конфлікту повинні містити в себе аналіз з кожного із відокремлених компонентів та їх системний розгляд

для того, щоб побачити, тобто прогнозувати, в якому напрямку буде відбуватися розгортання подій в цілому.

Досить часто в ситуації конфлікту ми неправильно сприймаємо власні дії, наміри та позиції, рівно як і вчинки, інтенції та точки зору опонентів. До типових викривлень сприяння відносяться:

- «ілюзії власної гідності» – кожна сторона конфлікту вважає себе жертвою;

- «пошук соломинки в оці іншого» – кожний учасник конфлікту бачить недоліки лише протилежної сторони;

- «подвійна етика» – навіть якщо противник усвідомлює, що здійснює однакові дії, все одно вважає свої законними, а дії опонента – нечесними, незаконними;

- «все зрозуміло». Досить часто кожний із учасників конфлікту спрощує ситуацію, таким чином намагаючись підкреслити що його переваги хороші й правильні, в той час як протилежної сторони – навпаки.

Тема гендерної рівності має в Україні багато прихильників, але є і ті, хто не вважає потребу досягнення рівноправ'я актуальною, не розуміє або викривлює її. Гендерна рівність не є тотожним поняттям гендерно-чутливого підходу.

Розглядаючи *п'яте питання*, необхідно усвідомити, що гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Розглядаючи *шосте питання*, необхідно усвідомити, що гендерно-чутливий підхід в роботі – один з критеріїв оцінки, планування змін, проектів, методів дослідження і аналізу. Зміни, що плануються, методи, чутливі в гендерному відношенні, якщо вони враховують існуюче становище жінок і чоловіків, не погіршують їх становище, сприяють становленню гендерного балансу.

Існують такі помилки в розумінні та запровадженні гендерно-чутливого підходу:

- спрощене розуміння гендерної рівності (як механічне співвідношення жінок і чоловіків в патрульній службі; протекціоністські заходи щодо жінок, тощо);
- побудова своїх дій на гендерних стереотипах;
- нехтування факту, що гендер може бути впливовим фактором правопорушення.

Тоді як гендерно-чутливий підхід в роботі патрульних насправді ставить за мету:

- попередження і відповідь на різні форми злочинів і небезпек, з якими стикаються чоловіки, жінки, дівчата, хлопці, включно з гендерно-обумовленим насильством;
- паритетна участь жінок і чоловіків в патрульній службі;

- забезпечення рівного доступу чоловіків і жінок до патрульної служби; приведення практики роботи поліції у відповідність до міжнародного та національного законодавства щодо дотримання принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Розглядаючи *сьоме питання*, необхідно усвідомити, що гендерно-обумовлене насильство – насильство, яке стосується чоловіків і жінок, жертвами якого переважно є жінки. Воно виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками. Це насильство, яке спрямоване проти жінки, тому що вона жінка, чи непропорційно впливає на жінок. Воно стосується (але не вичерпується) фізичної, сексуальної і психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/чи позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві взагалі. Це також стосується насильства, яке чинить чи не зупиняє держава.

Високий рівень гендерно-обумовленого насильства (насильство у сім'ї, зґвалтування, торгівля людьми) несе загрозу громадській безпеці. Важливо, що гендерно-обумовлене насильство спрямоване не лише проти жінок (сексуальні злочини, насильство у сім'ї), але і проти чоловіків (збройні напади).

Аналіз *восьмого питання* «Конфлікти в поліцейських колективах: причини, заходи з їх попередження і вирішення» має починатись із того факту, що конфлікти – це універсальний соціальний і психологічний феномен, а отже існують та будуть завжди існувати стільки, скільки й світ людської взаємодії. Втім, як соціально-психологічне явище, конфлікти виконують у житті поліцейського колективу конструктивні (творчі) і деструктивні (руйнівні) функції, розкрити їх зміст, навести приклади. Проаналізувати форми прояву й джерела конфліктів у поліцейському колективі. Зауважити у наступному, що характер конфліктів значно залежить від рівня розвитку колективу, продемонструвати це на конкретних прикладах. Вказати на те, що пофілактика руйнівних конфліктів тісно пов'язана із вирішенням організаційних питань соціально-психологічної адаптації молодих поліцейських. Опрацювати роль соціально-психологічного клімату у побудові конфліктної взаємодії.

Завершити відповідь необхідно ретельним дослідженням структурно-організаційних та соціально-психологічних способів вирішення конфлікту. Це має допомогти відтворити алгоритм вирішення конфлікту. Висновувати, що під час стратегічного вирішення конфліктів у поліцейських колективах як і в інших доцільно скористатись базовою концепцією Томаса-Кілмена, які визначають п'ять універсальних способів або стратегій завершення конфлікту: ухилення (уникнення); пристосування (поступка); компроміс; конфронтація (суперництво); співпраця (співробітництво).

Відповідь на *дев'яте питання* «Гендерні особливості конфліктів у професійній діяльності поліцейського» потребує звернення до теорії гендеру, змісту гендерних досліджень та сучасних напрацювань у сфері гендерної демократії, у тому числі у секторі безпеки та оборони України. Відмітити, що гендерно-обумовлені конфлікти і насильство, що існували тривалий час як глобальна проблема людства, не є виключенням і для сучасного «розвиненого» світу XXI століття. Маючи універсальний характер, ця проблема має втілення у

всіх сферах життя: політичній, економічній, духовній, сімейно-побутовій, професійній. Урахування в колективі гендерних відмінностей є чинником запобігання конфліктам.

Здобувачі мають прийти до висновку, що гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин чоловіків і жінок, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним й культурним контекстами буття та закріплене уявлення про чоловіка і жінку залежно від їх статі. А гендерний підхід, що розвивався як критика традиційних уявлень про необхідність та доцільність диференціації ролей, статусів, позицій чоловіків та жінок у публічній та приватній сферах життєдіяльності людей, орієнтований на аналіз систем домінування/підпорядкування та проголошує ідею рівноправності чоловіків та жінок у будь-якій сфері відносин.

Далі слід окреслити проблеми конфліктів у силовому секторі, зокрема й поліції, обумовлені гендерною складовою: патріархальна культура, історична зумовленість, специфічні умови силового блоку, проблема фемінності/мускулінності, гендерні стереотипи, механізми професійної стратифікації («липка підлога», «скляна стеля», «скляний підвал»), «привілеї» для чоловіків та жінок, обумовлені гендерною нерівністю, гендерно-рольові конфлікти тощо. Як висновок слід зазначити, що загалом зазначені проблеми є універсальними для усіх країн, де на службу у правоохоронні органи приймаються жінки, які мають однакові із чоловіками функціональні обов'язки та робоче навантаження. Головне питання постає у тому, наскільки держава зацікавлена в імплементації гендерного паритету й застосуванні гендерного підходу на практиці. Це вимагає інституційної перебудови Національної поліції, що вельми актуально у світлі сучасного реформування правоохоронної структури, і відповідно, потребує не тільки законодавчих змін, а й цілеспрямованого системного нівелювання укорінених неформальних норм й практик.

Питання цільових виступів

1. Конфлікт крізь призму психології: загальна характеристика.
2. Ескалація конфлікту та її особливості. Фази конфлікту.
3. Конфліктологічна компетентність та культура працівника поліції.
4. Конфліктність як риса особистості. Типи конфліктних особистостей.
5. Особливості конфліктів в професійній діяльності поліції.
6. Психотехніки ефективної поведінки в конфлікті.
7. Мистецтво емоційної регуляції у конфлікті.
8. Осмислення конфліктної ситуації і можливих варіантів результату конфлікту.
9. Конструктивні та деструктивні конфлікти в поліцейських колективах.
10. Джерела конфліктів у поліцейському колективі.
11. Способи вирішення конфлікту (структурно-організаційні та соціальнопсихологічні).
12. Завершення конфлікту. Концепція Томаса-Кілмена.

13. Медіація у конфлікті.
14. Гендерні стереотипи як підґрунтя конфліктної взаємодії. Гендерний аспект конфліктів у професійній діяльності поліції.
15. Дайте визначення поняттю «гендер».
16. Охарактеризуйте психологічні відмінності між чоловіками і жінками.
17. Визначити психологічні особливості гендерно-обумовленого насильства в Україні.
18. Наведіть 5 прикладів порушення гендерно-чутливого підходу у вашій професійній діяльності (реальних чи теоретичних).
19. У чому полягає соціально-психологічні фактори гендерної нерівності у діяльності працівників поліції?

Теми рефератів

1. Психологічні теорії конфлікту.
2. Конфліктна сутність правоохоронної діяльності.
3. Насильство як тип конфлікту.
4. Ескалація конфлікту та її особливості.
5. Стили ведення перемовин у конфліктній ситуації.
6. Аргументація як спосіб переконання опонента у конфлікті.
7. Психотехнології вирішення конфліктів.
8. Психологічне обличчя тероризму.
9. Гендерна теорія: передумови, наслідки та протидія професійній дискримінації у секторі безпеки та оборони за ознакою статі. Психологічні відмінності між чоловіками і жінками.
10. Представництво жінок в правоохоронних органах.
11. Гендерні особливості злочинності в Україні.
12. Психологічні особливості професійної кар'єри у чоловіків та жінок.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О., Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с.
<https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>
2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_probl_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvz_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216
3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвєєв І. В., Шиліна А. А.

Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>

5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

6. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf

7. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

8. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

9. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

10. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

11. Шевченко Л. О., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Форотинська О. В., Чепіга Л. П., Штриголь Д. В. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях : навч. посіб. Київ, 2015. 148 с. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

Тема № 6. Конфлікти у професійній діяльності працівників поліції

Семінарське заняття. Конфлікти у професійній діяльності працівників поліції

Навчальна мета заняття: оволодіти знаннями щодо особливостей конфліктів в професійній діяльності поліції та поліцейському колективі; аналізу конфліктів, стадій їх розгортання, профілактики та вирішення; гендерно-чутливого підходу, розумінням власних гендерних стереотипів та формувати установку на подолання гендерної упередженості.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття про конфлікти у психології.
2. Конфліктологічна компетентність, конфліктостійкість та конфліктологічна культура працівника поліції.
3. Конфлікти в діяльності поліції: поняття, види та способи їх вирішення.
4. Прогнозування та вирішення конфлікту.
5. Поняття гендеру. Психологічні відмінності між чоловіками і жінками.
6. Представництво жінок в правоохоронних органах.
7. Гендерні особливості злочинності в Україні.
8. Охарактеризуйте психологічні особливості професійної кар'єри у чоловіків та жінок.
9. Соціально-психологічні фактори гендерної нерівності у діяльності працівника поліції.

Література

1. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О., Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с. <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>

2. Білоус Т. Л. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців під час навчання у вищих навчальних закладах МВС України. *Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (19.11. 2010 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2010. С. 216–219. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/96/Aktyal_probl_sych_as_psiholog_ta_pedagog_vnz_mvs_2010.pdf?sequence=3&isAllowed=y#page=216

3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>
5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
6. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>
7. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf
8. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>
9. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>
10. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
11. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагупов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
12. Шевченко Л. О., Кобикова Ю. В., Ламаш І. В., Форотинська О. В., Чепіга Л. П., Штриголь Д. В. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях : навч. посіб. Київ, 2015. 148 с. <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

Відпрацювання навичок ефективного вирішення конфліктних ситуацій.

1. Вправа «НЕЗАКІНЧЕНЕ РЕЧЕННЯ»

Мета вправи: проаналізувати рівень знань з теми й конфліктологічне поле учасників, налаштувати на групову роботу, розминка перед вправами.

Матеріальне забезпечення: картки.

2. Констатуюча вправа «ПЕРЕТВОРЕННЯ СВИНЦЮ НА ЗОЛОТО».

Мета вправи: проаналізувати конструктивні й деструктивні функції конфлікту.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

3. Розвиваюча вправа «ВЛАДА».

Мета вправи: сформувані уявлення про потенціал ненасильницького аспекту вирішення конфліктів.

Матеріальне забезпечення: газета.

4. Розвиваюча вправа «ВНУТРІШНЯ СИЛА».

Мета вправи: сформувані уявлення про конструктивне ставлення до конфліктів.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

5. Розвиваюча вправа «КОНТРАСТ».

Мета вправи: відпрацювати навички емоційної саморегуляції.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

6. Розвиваюча вправа «ЯК ВИРАЗИТИ ОБРАЗИ ТА ПРИКРИСТЬ».

Мета вправи: опрацювання стратегій поведінки у конфлікті.

Матеріальне забезпечення: картки.

7. Розвиваюча вправа «ПОЯСНІТЬ».

Мета вправи: опрацювати існуючі способи й стилі вирішення конфліктів в професійній діяльності працівника поліції.

Матеріальне забезпечення: картки із способами вирішення конфліктів.

8. Розвиваюча вправа «СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ».

Мета вправи: опрацювати конструктивні способи вирішення конфліктів.

Матеріальне забезпечення: картки.

9. Розвиваюча вправа «КОЛЕКТИВ, У ЯКОМУ ПАНУЄ СПРИЯТЛИВА ПСИХОЛОГІЧНА АТМОСФЕРА».

Мета вправи: опрацювати вплив соціально-психологічного клімату на процес ескалації конфліктів.

Матеріальне забезпечення: не потрібне.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

3. Рекомендована література

Основна

1. Бондарев Г. В., Круть П. П. Основи військової психології : навчальний посібник. Харків, 2020. 272 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
2. Євдокімова О. О. Історія психології : навч. посіб. Харків : Константа, 2020. 320 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
3. Євдокімова О. О., Жданова І. В., Швець Д. В., Александров Ю. В., Барко В. І., Горбик Н. К., Землянська О. В., Кобицова Ю. В., Ламаш І. В., Логачев М. Г., Посохова Я. С., Саппа М. М., Тюріна В. О., Філоненко В. М., Чепіга Л. П., Шахова О. Г., Шевченко Л. О., Шелкошвеев І. В., Шиліна А. А. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 426 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
4. Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С. Пам'ятка працівника Національної поліції України : інф.-довід. матеріал. Харків: ХНУВС, 2017. 52 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5265>
5. Логачев М. Г. Правові та психологічні аспекти застосування поліцією вогнепальної зброї: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2018. 232 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
6. Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с. URL: <https://cutt.ly/fed7zrjS>
7. Перша психологічна допомога : посібник для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України. Київ, 2017. URL: <https://cutt.ly/7ejiTv9R>
8. Поліцейська деонтологія : навч. посібник / кол. авт. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10738/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9F%D0%94_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf
9. Филиппська В. І. English for masters in psychology : навч. посіб. Факультет № 6. Харків : ХНУВС, 2019. 70 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
10. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості: навч. посіб. Харків: Контраст, 2019. 116 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
11. Швець Д. В., Бандурка О. М., Федоренко О. І., Мілорадова Н. Е., Бандурка І. О., Джагунов Г. В., Харченко С. В., Доценко В. В., Макарова О. П., Платковська О. В., Червоний П. Д., Радіонова Л. О., Геращенко, О. В. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2020. 284 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>
12. Шевченко Л. О., Кобицова Ю. В., Ламаш І. В., Форотинська О. В., Чепіга Л. П., Штриголь Д. В. Гендер у психологічних та соціологічних

дослідженнях : навч. посіб. Київ, 2015. 148 с.
<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/96>

Додаткова

1. Білоус Т. Л. Аспекти вивчення саморегуляції психічних станів працівників органів внутрішніх справ України у професійній діяльності до екстремальних ситуацій. *Право і безпека*. Харків: Вид-во ХНУВС, 2019. № 4 (75). С. 24–29. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/issue/download/20/pdf75>
2. Білоус Т. Л. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах : монографія / Клімова С. М., Лазаренко О. О, Лукаш С. С., Трубавіна І. М., Тюріна В. О. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2750>
3. Білоус Т. Л. Професійний саморозвиток і самовиховання майбутніх фахівців як складові сучасного освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Інноваційна педагогіка*. Одеса : видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 61. Т. 1. С. 93–97. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/5836>
4. Білоус Т. Л. Розвиток комунікативних здібностей спортсменів при формуванні спортивного результату. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 травня 2016 року, м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми : Видавничий дім «Ельдорадо», 2016. С. 226–228. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2748>
5. Білоус Т. Л. Соціально-психологічні передумови корупції працівників правоохоронних органів. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 28 жовт. 2022 р.). / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 127–129. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14831>
6. Білоус Т. Л. Шляхи формування надійності працівників органів внутрішніх справ до роботи в екстремальних умовах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. № 1 (55). С. 36–44. URL: https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/1_16.pdf#page=36
7. Бортник С. М. Деформація правосвідомості як чинник делінквентної поведінки особистості. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 259–262. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=40>
8. Варварич Є. П. Нагальні проблеми повоєнної реабілітації в Україні. *Юридична осінь 2023 року* : зб. тез доповідей та наукових повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (Харків, 17 листопада 2023 р.) / за заг. ред. Д. В. Лученка. Х. : Нац. юр. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 244–247. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbimiki_konf/yr_osin_2023.pdf

9. Геращенко Т. Г. Забезпечення гендерної рівності в умовах воєнного стану. *Правова наука і державотворення в Україні у контексті інтеграційних процесів* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 19-20 травня 2023 р.). Суми : Сумська філія ХНУВС, 2023. С. 203–204. URL: https://sumy.univd.edu.ua/files/conference/kafjur_05_06_2023.pdf

10. Демиденко Н. М., Білоус Т. Л. Поняття, предмет і метод юридичної психології. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч.2. С. 317–323. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/5837>

11. Демиденко Н. М. Повоєнна реабілітація : зарубіжний досвід. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєнної реабілітації* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 27 жовтня 2023 р.). Львів, 2023. С. 97–100. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/library/materialy-naukovykh-konferentsii.html>

12. Дудченко С. В., Пономаренко Т. О. Стресостійкість і важливість збереження ментального здоров'я: сучасні реалії України. *Нотатки сучасної науки* : електронний мультидисциплінарний науковий часопис. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2024. № 13. С. 26–27. URL: <https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/nsn-13.pdf>

13. Кулик К. М., Манько В. О. Психологічна адаптація особистості в екстремальних умовах: теоретичний аспект. *Питання сучасної науки і права* : матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти (26 квітня 2024 року, м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми : СФ ХНУВС, 2024. С. 347–348. URL: https://sumy.univd.edu.ua/files/conference/questions_science_pravo_2024_zbimik.pdf

14. Куценко В. О., Водолазський Я. О. Психологічна адаптація працівників Національної поліції до дій в екстремальних ситуаціях на прикладі масових заворушень. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. Харків : ХНУВС, 2021. С. 153-156. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

15. Мілорадова Н. Е. Тренінг «Психологія допиту» як засіб формування комунікативної компетентності слідчих. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 58–61. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=40>

16. Мілорадова Н. Е., Твердохлебова Н. Є. Застосування професійно-психологічного квесту у професійній підготовці поліцейських. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 109–116. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

17. Моргунов О. А. Формування професійних компетентностей у майбутніх офіцерів Національної поліції України в умовах значного психофізичного навантаження. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26*

річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 348–350. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

18. Новікова Н. А., Сазонова Т. В. Розвиток саморегуляції – складова ефективної професійної діяльності майбутніх правоохоронців. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. Харків: ХНУВС, 2019. С. 165–167. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=120>

19. Платковська О. В. Психологічні особливості конфліктної поведінки працівників поліції: гендерний аспект. *Право і безпека*. Харків, 2021. № 2 (81). С. 122–129. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

20. Пономаренко Т. О., Дудченко С. В. Стресостійкість як запорука ефективної діяльності працівників поліції в екстремальних умовах. *Information technologies in education, technology and industry* : Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference (February 19-21, 2024, Madrid, Spain). Madrid, Spain, 2024. P. 235–239. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2024/02/INFORMATION-TECHNOLOGIES-IN-EDUCATION-TECHNOLOGY-AND-INDUSTRY.pdf>

21. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. Х. : НА НГУ, 2016. 571 с. URL: https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/posib_psykholohiia_ekstr_dialn_2016.pdf

22. Сашуріна О. Ю., Ларіонов С. О. Психологічні ресурси особистості правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Science and Education = Наука і Освіта*. 2021. № 3. С. 29–37. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

23. Соколов О. А. Особливості особистісно-професійної відповідальності поліцейських : автореф. дис. Харків, 2021. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/196>

24. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

25. Федоренко О. І., Петрук О. В. Комунікативний тренінг як засіб формування професійної культури майбутніх бакалаврів військової юстиції. *European scientific discussions* : proceedings of VI international scientific and practical conference (Rome, Italy, 25-27 April 2021). Rome, 2021. P. 292–295. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=20>

26. Харченко С. В. Особливості взаємозв'язків стильових показників когнітивної діяльності курсантів і характером їх поведінки у стресовій ситуації. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 159–162. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=40>

27. Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. *Безпека інформації*. 2016. Том 22. № 3. С. 283–288. URL : <https://doi.org/10.18372/2225-5036.22.11104>

28. Чекуров П. О. Гендерні аспекти девіантної поведінки в підлітковому віці. (Актуальні напрями практичної психології і психотерапії : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, студентів та аспірантів (м. Харків, 16 груд. 2020 р.). Харків: ХНУВС, 2020. С. 205–208. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=60>

29. Швець Д. В. Когнітивні стилі у контексті професійної діяльності поліцейських. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 22–24. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97>

30. Швець Д. В. Психологічні та правові засади формування особистості поліцейського в Україні : монографія. Харків : Майдан, 2018. 518 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/95>

31. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти : автореф. дис. Київ, 2019. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/196>

32. Швець Д. В., Бойчук С. С. Психологічна підготовка поліцейських «КОРД»: принципи, сутність та зміст. *Особистість, суспільство, закон* : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (м. Харків, 15 квіт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 212–217. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/97/recent-submissions?offset=40>

33. Шломін О. Ю. Психологічні особливості професіогенезу працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України : автореф. дис. Харків, 2020. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/196>

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Закон України «Про Національну поліцію» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.

2. Наказ МВС України «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.

3. Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затверджене Наказом МВС України від 26.01.2016 № 50. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16/paran10#n10>

4. Науковий журнал «Право і безпека». URL: <http://dspace.univd.edu.ua/communities/fc6998f5-f1b1-4eed-ad35-2a26790d9093>

5. Репозитарій ХНУВС. Психологія. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/09bbb8bd-3daa-4342-871b-c60ad7fa21ac>